

OSMANLI HUKUKUNDA VAKIFLARIN DENETİMİ (EVKAF-I HÜMAYUN NEZARETİ)

Araş. Gör. Elif Genca*

Giriş

Vakıf hukuku sisteminin oluşmasıyla birlikte bütün İslam devletleri vakıfların denetimine büyük önem vermişlerdir. Vakıf medeniyeti olarak tanımlayabileceğimiz Osmanlı Devleti açısından da vakıflar büyük önem taşımaktaydı. Sosyal, kültürel, ticari ve askeri açıdan önemli olan ve özellikle bu alanlarda oluşturulan vakıf kurumlarına ve bunların denetimine Osmanlı yöneticileri de gerekli önemi göstermiştir. Vakıf yönetimi özel hukuk yapılarına bağlı olmasına rağmen vakıf denetimi için çeşitli birimler kurulmuştur. Bu birimler daha çok kadılık bünyesinde oluşturulmuştur. Ancak vakıfların denetimini kadının gözetiminden kaçırmak maksadıyla bazı meslek mensupları, kendi meslek gruplarından kişileri, vakfın denetlenmesi konusunda görevlendirmiştir. Saray mensuplarının kurmuş oldukları vakıfların denetimi ise daha çok saray ağalarının eline bırakılmıştır. Mekke ve Medine şehirlerindeki vakıflar ve bu şehirler için kurulmuş vakıfların denetimi için de Evkaf-ı Haremeyn nezareti kurulmuştur. Daha sonra saray ağalarının denetiminde bulunan vakıflar da zamanla çeşitli nezaretler eliyle denetlenmeye başlanmıştır. Anlaşılacağı üzere merkezi bir idarenin kurulmasından evvel vakıfların denetimi çeşitli kişiler veya nezaretler eliyle yürütülmekteydi.

Vakıfların denetimindeki dağınıklık çeşitli keyfiliklere ve yolsuzluklara neden olmuştur. 19. yüzyılda Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan yenileşme hareketleriyle, batı tarzında merkezileşme fikri popüler hale gelmiş ve bu anlayışa uygun olarak vakıfların denetiminin de tek elde toplanması fikri ağırlık kazanmıştır. Özellikle ciddi bir nakdi kaynak olan vakıfların potansiyelinden diğer devlet yapılarının da yararlandırılması yanında sosyal ve siyasal alanda kuvvetli olan dini çevrelerin gücünün kırılması istekleri de bu fikri desteklemiştir.

Bu fikir ile Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmuş, zamanla bütün vakıfların denetimi bu nezarete bağlanmıştır. Nezaret başlangıçta ayrı bir birim iken daha sonra Meclis-i Vükelanın bir üyesi olmuştur.

Çalışmamızın ilk bölümünde vakfın tanımı ve amacı üzerinde genel olarak durulacaktır. Bundan başka vakıfların denetimi hususunun daha iyi kavranabilmesi için vakıfların idari yapısına da kısaca değinilecektir. İkinci bölümünde, 19. yüzyıla kadar olan dönemde vakıfların yönetimi ve denetimi incelenecektir. Çalışmamızın son bölümünde ise 19. yüzyılda başlayan yenileşme hareketleriyle birlikte vakıfların yönetim ve denetiminde yapılan değişiklikler ile bu değişikliklerin sebepleri ve sonuçları üzerinde durulacaktır.

Hakem denetiminden geçmiştir.

* Beykent Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

I. Genel Olarak Vakıf Kurumu

Vakıf kelimesi, gerçek anlamıyla hapsedmek, alıkoymak ve durdurmak manalarına gelmektedir. Hukuki anlamı ise; “bir şeyin mülkiyetinin ya da intifa hakkının kamu yararına tahsis edilerek, devamlı olarak başkalarının intifa ve temellükünü engellemek, durdurmaştır.”¹

Genel olarak vakfı tarif eden bu tanıma ilişkin olarak İslam mezhepleri arasında, hatta aynı mezhebe mensup İslam hukukçuları arasında, bazı noktalarda ihtilaflar mevcuttur². Bu ihtilaflar, vakfedilecek şeyin niteliğine, vakfın amacına [kurbet kastı (Allah’a yakınlaşma) olup olmamasına], vakfedilecek şeyin mülkiyetine ve vakfın diğer kurucu ve tali unsurlarına ilişkin olmaktadır³. Konumuzun dışında olmalarından ötürü bu tartışmaların detayına girmiyoruz. Biz burada sadece Osmanlı uygulamasında vakfın tarifine ve mahiyetine değinmekle yetineceğiz.

Osmanlı uygulamasında vakıf hukuku Hanefi hukukçuların tarifi üzerinden oluşturulmuştur. Ancak Tanzimat’tan evvel vakfın açık bir hukuki tarifine rastlanılmamaktadır. Uygulamaya ilişkin fıkıh kitaplarında Hanefi mezhebinin iki görüşüne yer verilmektedir⁴. Birinci görüş, Ebu Hanife’ye aittir. Buna göre; “vakıf bir kimsenin sahip olduğu bir gayrimenkulün gelirlerini, ödünç verme şeklinde (ariyeten), fakirlere veya İslam cemaatinin dini ve sosyal ihtiyaçlara tahsis etmesidir.” Tanımdan da anlaşılacağı gibi Ebu Hanife, vakfın hukuksal mahiyetini ariyet sözleşmesi olarak kabul etmiştir. Bu görüşe göre, vakfeden kişi, malın mülkiyeti vakfa ait olmadığı için, sözleşmeyi feshedebilmekte ve mal üzerinde dilediği tasarrufla bulunabilmektedir. Bu hak, aynı zamanda vakfeden kimsenin ölümünden sonra varislerine de geçmektedir. Diğer görüş, Ebu Hanife’nin öğrencilerinden Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’e aittir. Bu İslam alimlerine göre, vakfedilen şey vakfetme işlemi tamamlandıktan sonra artık vakfedenin mülkiyetinden çıkmakta ve Allah’ın mülkiyetine geçmektedir. Bu hukukçulara göre vakıf akit ile değil, şer’i bir tasarrufla kurulmaktadır. Diğer bir ifadeyle, vakfedenin vakıf kurmaya yönelik tek taraflı irade beyanıyla hukuki sonuç doğurmaktadır. Ebu Yusuf ile İmam Muhammed, bu beyanın ne zaman sonuç doğuracağına ilişkin farklı görüşlere sahiptir. Ebu Yusuf’a göre, vakfedenin vakfetme beyanında bulunulmasıyla vakıf konusu mülk, vakfedenin mülkiyetinden çıkmış olmaktadır. İmam Muhammed’e göre ise, ancak vakfedilecek malın mütevelliyeye teslim edilmesiyle birlikte bu tasarruf, hukuki sonuç

¹ Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 29.

² Bahattin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda, Türkiye’de Vakıf Müessesesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 8.

³ Vakfedilecek şeyin nakdi veya ayni, mülki veya mir’i, gayrimenkul veya menkul olup olamayacağı, vakfın geçerliliği açısından tartışılmakta, örneğin bazı mezheplerce mir’i arazilerin vakfedilemeyeceği kabul edilmektedir. Aynı şekilde vakfın amacının öncelikle kurbet kastı, yani Allah’a yakınlaşma, onun rızasını kazanma olması gerektiği, bu amacı gütmeyen bir vakfın geçerli olarak kurulamayacağı görüşünde olan mezhepler olduğu gibi, kurbet kastını vakfın kurucu unsuru olarak aramayan, dolayısıyla kurbet kastını vakfın sıhhati açısından değerlendirmeyen hukukçular da bulunmaktadır. Bundan başka bazı mezhep hukukçularına göre, vakfedilen şeyin mülkiyeti Allah’a geçerken, bazı mezhep hukukçularına göre ise malın mülkiyeti verende kalmaktadır. Ayrıca bazı mezhepler, vakıfları “sürelî vakıf” ve “süresiz vakıf” olarak çeşitlendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akgündüz, **a.g.e.** s. 35-44.

⁴ Akgündüz, **a.g.e.**, s.44

doğurmaktadır⁵. Sonuç olarak her iki halde de vakıftan dönmek söz konusu olamamaktadır. Mülkiyetin kamu yararı için Allah'a geçirilmesi, müesseseye dini bir karakter kazandırmakta, bu da vakfın devamlılığı şartı için bir garanti oluşturmaktadır⁶.

Hanefi mezhebi uygulamasında genel olarak Ebu Yusuf'un tarifi temel alınsa da kuşkusuz bu tarif, zamana ve kültürlerle bağlı olarak değişiklik ve çeşitlilik göstermektedir⁷. Osmanlı uygulaması da bu şekildedir. Gerek Tanzimat'tan önce gerek Tanzimat'tan sonra hukuki dokümanlarda vakfın tanımına çeşitli ilaveler yapılmıştır. Zira Hanefi mezhebinin tarifine göre vakıf, ancak tasadduk kastıyla, yani bir hayır amacıyla, fakire ve ihtiyaç sahibine yardım için kurulabilmektedir. Oysaki uygulamada zürri (aile) vakıf olarak adlandırılan ve vakfedenin evlatlarının geleceğini garanti altına almak için kurulan vakıfların da bulunduğu görülmektedir. Tasadduk kastının aranmasının bu çeşit vakıfların kurulmasına engel teşkil edeceğinden, çözüm olarak, tanımda değişiklik yapılması yoluna gidilmiştir. Böylece vakıf tanımına "menfaatini dilediğine sarf etmek" ifadesi eklenmiştir. Miri arazilerin de vakfedilmesine izin verilmesi sebebiyle, tanımda yer alan "sahip olduğu bir gayrimenkul" ifadesi, yerini miri arazileri de içeren "bir gayrimenkul" ifadesine bırakmıştır. Böylece uygulamada gayri-sahih olarak adlandırılan vakıflar da tanım içinde yerini almıştır. Bununla birlikte tanımın son hali de uygulama için yeterli olmamıştır. Zira uygulamada para gibi menkul cüssinden malların da vakfedildiği görülmektedir. Bu nedenle tanım hem menkulleri hem gayrimenkulleri içine alacak şekilde "bir aynı" ifadesi ile daha da genişletilmiştir.

Belirtmek isteriz ki, Osmanlı tatbikatında vakfın tanımına ilişkin resmi bir hukuki düzenleme bulunmamaktadır⁸. Bahsedilen tanımlar, doktrinde yapılmıştır. Bu bağlamda son olarak, ünlü Osmanlı hukukçusu Ömer Hilmi Efendi'nin "Ahkamülevkaf" adlı eserinde 1. meselede vakıf için vermiş olduğu tanımları belirtmek isteriz. Buna göre; "Menfaati ibadullaha aid olur veçhile bir aynı cenab-ı Hakkın milki hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve mennu kılmaktır. "Zannederiz ki bu tanım yukarıda belirttiğimiz tüm hususları içermekte ve Osmanlı uygulamasını bize göstermektedir⁹.

II. Vakıfların Denetimi

1.Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden Önce Vakıfların Denetimi (Klasik Dönem)

1826 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulana kadar vakıfların denetimi merkezi bir idareden yoksundu. Kuşkusuz bu durum vakıfların hiç bir

⁵ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.8. Osmanlı uygulamasında akitler, tek taraflı hukuki işlemleri de kapsayacak şekilde geniş yorumlanmakta, tek taraflı irade beyanı ile kurulan akit, iki taraflı irade beyanı ile kurulan akit şeklinde ikili ayrıma tabi tutulmaktadır. Vakıf da Osmanlı uygulamasında tek taraflı irade beyanı ile kurulan akit olarak görülmektedir (Akgündüz, **a.g.e.**, s.52). Ömer Hilmi Efendi "Ahkamülevkaf" adlı eserinde 47. Mesele'de vakfı, yalnız icap ile kurulan akit olarak belirtmiştir (Karinabadizade Ömer Hilmi, İsmet Sungurbey, **Eski Vakıfların Temel Kitabı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 15).

⁶ Ziya Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2003, s. 35.

⁷ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.9.

⁸ Akgündüz, **a.g.e.**, s.43-45.

⁹ Karinabadizade Ömer Hilmi, Sungurbey, **a.g.e.**, s.1.

denetime tabi olmadığı manasına gelmemektedir. Bu görev, kadılar ve özel olarak atanan müfettişler eliyle yürütülmekteydi¹⁰. Klasik dönem vakıflarının denetimini daha iyi anlayabilmek için öncelikle vakıfların idari yapısını incelememiz yerinde olacaktır.

Vakıf kurucusu, vakfı kurduğu zaman vakfın nasıl yönetileceği ve vakıf görevlilerinin kimler olacağına ilişkin hususları bir nizamnameyle (yönetmelik) düzenler. Bu nizamnameye vakfiye denilmektedir¹¹.

Vakıfta görevli idari personel sayısına veya belirli görevlilerin bulunmasına ilişkin hukuki bir şart bulunmamaktadır. Vakfın niteliğine ve büyüklüğüne göre gerektiğinde birden fazla mütevellî de (vakıf idarecisi) ¹² atanabilmektedir. Hatta vakfa hiç mütevellî atanmayabilir de¹³. Bu durumda Osmanlı Hukuku'na göre vakıf kurucusu, vakfın mütevellîsi sayılır. Vakıf kurucusu, vakfa en yakın kişi olmaktadır; dolayısıyla vakfı en iyi idare edebilecek kişi olarak görülmektedir. Vakıf kurulurken ister şart koşsun ister koşmasın, vakfı idare etme hakkı aslı olarak vakıf kurucusuna aittir. Ayrıca vakıf kurucusu, istediği kişiyi mütevellî olarak tayin edebilmektedir¹⁴. Bundan başka vakıf kurucusu, kurmuş olduğu vakfı istediği gibi düzenleyebilmektedir. Buna göre vakıf kurucusu, ilk mütevellî olacak kişiyi ve sonra ona halef olacak kişileri vakfiyede belirtebilir¹⁵. Genel eğilim olarak vakıf kurucuları, nesilleri devam ettiği müddetçe vakıf yönetimine devletin karışmasını istememiş ve vakfiyelerine bunu temin eden şartlar koymuşlardır¹⁶.

Vakıf mütevellîleri ölüm veya neslin sona ermesi gibi herhangi bir sebepten dolayı ortadan kalkınca, yani vakfın mütevellîsi kalmayınca bu görevi kadının (günümüz deyimiyle hâkimin) ya da nazırın (bakanın) atadığı kişiler doldurmaktadır¹⁷. Ayrıca vakıf kurucularının özellikle mütevellî tayin etmedikleri, bu görevin kadı veya nazır tarafından atanacak kişilerce yerine getirilmesini istedikleri vakfiyeler de mevcuttur. Ancak kadınların yetkileri sınırsız değildir. Vakıf kurucusunun evladı ya da onun soyundan vakfı idare etmeye ehil başka bir kimse varsa, kadının mütevellî olarak öncelikle o kimseyi tercih etmesi gerek-

¹⁰ Hasan Yüksel, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1583-1683)**, Sivas, Dilek Matbaası, 1998, s. 57, 61. Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 65.

¹¹ Vakfiyelerde aynı zamanda vakfedilen mal, bu malın nasıl idare edileceği, gelirlerinin kimlere sarf edileceği, vakıf idaresinde görev alacak kişilerin ücretleri ve bu ücretlerin hangi gelirlerle karşılanacağı, kadının vakfın sıhhat ve gerekliliğine ilişkin kararı ve şuhudu'l hal (Osmanlı Yargı sisteminde yargılama ve denetleme sırasında kadıya yardımcı olan heyet) mühürleri ile kadının mührü ve tarih unsurları yer almaktadır. Bu nizamnamenin kadılık siciline şerh edilmesiyle vakıf kurulmuş olur (Kazıcı **a.g.e.**, s.49-51).

¹² Vakıf mütevellîsi olunabilmesi için bazı şartlar aranmaktadır. Bunlar; kişinin akil ve baliğ olması, adil ve güvenilir olması, vakfın işlerini yürütebilecek kapasiteye sahip olması ve Müslüman olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akgündüz, **a.g.e.**, s. 239-243. Mütevellî; vakıf malının her türlü gasp ve tecavüze karşı bütünlüğünü korumakla, vakıf malını idare etmek ve gelirlerini artırmakla, vakıf malını daima üretim yapar nitelikte tutmakla, vakıf personelini idare etmekle, onların ücretlerini ödemek ve vakfın şartlarını uygun olarak gerçekleştirmekle yükümlü kişidir (Yediyıldız, **a.g.e.**, s.181).

¹³ Karınabadizade Ömer Hilmi, Sungurbey, **a.g.e.**, s. 293. Mesele, s. 132; Yüksel, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁴ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 228.

¹⁵ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.177.

¹⁶ Yüksel, **a.g.e.**, s. 60-61.

¹⁷ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 231.

mektedir. Böyle bir kimsenin varlığına rağmen kadı, yabancı bir kişiyi mütevellî olarak atarsa tevliyet atanan yabancı kişiden alınarak, vakıf kurucusunun evladına veya soyundan gelen kişiye verilmektedir¹⁸.

Kadının mütevellî atama yetkisini kullanabildiği başkaca durumlar da mevcuttur. Bu durumlarda atanan mütevellîye kaim-makam-ı mütevellî denilmektedir. Ani ortaya çıkan bir durumda ve vakfın mütevellisine ulaşılabilmesi halinde, vakfa tayin edilen mütevellinin küçük olması durumunda ya da vakfi ilgilendiren bir dava veya hukuki işlemin gerçekleştirilmesi gerektiğinde ve mevcut mütevellinin vakıf işlerini yürütmekte aciz kalması halinde kadı, kaim-makam-ı mütevellî atayabilmektedir. Anlaşılacağı gibi tüm bu hallerde vakfın mütevellisi bulunmaktadır ve yetkisi devam etmektedir, ancak hal gereği kadı tarafından bir mütevellî atanması gerekmektedir¹⁹. Saydığımız bu haller dışında kadının mütevellî tayin yetkisi bulunmamaktadır. Aksi halde tayin etme işlemi geçerli kabul edilmemektedir²⁰.

Küçük çaplı vakıflarda vakıfların bütün işleri mütevelliler tarafından yürütülebilmekteydi. Ancak orta ve büyük çaplı vakıflarda vakıf işlerinin yürütülmesinde, ihtiyaca göre, mütevellîye yardımcı görevliler bulunmaktadır. Bu görevlilerin en önemlileri vakfın kayıtlarını tutmakla görevli olan katipler ve vakfın gelirlerini toplamakla görevli olan cabilerdir²¹. Bunların dışında vakfın amacına ve niteliğine göre imam, müderris, vaiz, muallim, vakıf konusu mal tarıma elverişli ise tarım arazilerinde çalışan işçiler gibi çeşitli memurlar da vakıf görevlisi olabilmektedir. Bu kişiler, vakıf kurucusu, kadı ya da mütevellî tarafından atanmaktadır. Görev süreleri daimidir ve görevlerinin kapsam ve gereğine göre vakıf işleriyle ilgilenmektedirler. Bunların dışında vakıfta beden kuvveti ile çalışan hademe gibi memurlar da bulunmaktadır²². Vakıf kurucuları, vakıflarında görevlendirdikleri memurları genellikle aile bireyleri arasından, mensubu olduğu tarikatın cemaati içinden ya da diğer yakınları arasından seçmektedir²³.

Kadı ve Halife (yani Padişah) ²⁴ de vakıf görevlileri olarak kabul edilmektedir. Bu kabulün altında yatan neden, vakfın hizmet ve işlerinin Müslüman cemaatinin kamu hizmeti ile ilgili ihtiyaçlarını karşılaması ve bu kimselerin Müslümanların yararını gözeticeği inancıdır²⁵. Kadı, aynı zamanda vakıflarla ilgili davaları karara bağlamaktadır. Ayrıca kadının vakıf görevlisi olarak vakfı teftiş etme ve gerektiğinde görüşlerini bildirme gibi görevleri de bulunmaktadır. Kadıların vakıf görevlisi olarak kabul edilmesi özellikle gayri sahih

¹⁸ Karınabadizade Ömer Hilmi, Sungurbey, **a.g.e.**, 293. Mesele, s. 132; Yediyıldız, **a.g.e.**, s.178-179.

¹⁹ Karınabadizade Ömer Hilmi, Sungurbey, **a.g.e.**, s. 303 ve 304. Mesele, s. 135-137; Akgündüz, **a.g.e.**, s. 238.

²⁰ Karınabadizade Ömer Hilmi, Sungurbey, **a.g.e.**, 303. Mesele, s. 135.

²¹ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.183-184.

²² Nazif Öztürk, **Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ahkamul Evkaf)**, Ankara, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s.167.

²³ Yüksel, **a.g.e.**, s. 68.

²⁴ Halifenin, Müslüman toplumunun reisi sıfatıyla hem kadının hem de özel nazırların üzerinde mutlak otoritesi ve geniş yetkileri bulunmaktadır. Halifenin vakıf işlerine doğrudan müdahale etme gibi oldukça geniş yetkileri vardır, sözgelimi mütevellileri azledebilir, kadınlara talimatlar verebilirdi (Yediyıldız, **a.g.e.**, s.191).

²⁵ Öztürk, **Elmalılı Hamdi...**, **a.g.e.**, s. 165-166; Yediyıldız, **a.g.e.**, s.191.

vakıflar açısından önemli bir husustur. Kadılar yetkilerini daima vakıf lehine ve yararına kullanmakla sorumludurlar²⁶.

Son olarak değineceğimiz vakıf görevlisi ise vakıf kurucuları tarafından atanan ve vakfı denetlemekle görevli olan nazırlardır. Evkaf teşkilatı kurulana kadar vakıflar merkezi bir teşkilattan yoksundu. Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi, bu durum vakıfların hiçbir denetime tabi olmadığı anlamına gelmemektedir. Nazırlar dışında ayrıca devlet tarafından atanan özel müfettişler eliyle veya genel adli ve idari denetçiler olan kadılar eliyle de vakıfların denetimi sağlanmaktaydı²⁷. Vakıfların denetimi konusunda kadınların yetkileri oldukça geniştir. Yukarıda belirttiğimiz yetkilerinin yanı sıra vakfın varlığının tehlikeye düşmesi halinde vakfiyede yer alan hükümlere zıt tedbirler dahi alabilmekteydiler²⁸. Zamanla bazı büyük şehir kadınları kendi görev alanlarındaki vakıfları denetlemekle görevlendirilmiştir. Yani bu hususta merkezden memur olarak görevlendirilmekteydiler²⁹.

Genel olarak vakıf kurucuları vakıflarının denetimi için nazır tayin etme yolunu daha çok tercih etmekteydiler. Böylelikle vakfın denetimini kadının gözünden kaçırmayı amaçlamaktaydılar. Tayin edilen kişileri genellikle ya kendi meslek gruplarından olan kişiler arasından ya da idari hiyerarşide kendilerinden daha düşük rütbede olan kişiler arasından seçmekteydiler. Nazırlar da kadılar kadar geniş yetkilere sahiptiler. Vakıf kurucuları tarafından nazır tayin edilen vakıflarda artık kadının denetimi söz konusu olmamaktaydı. Kadınların bu tür vakıflarda denetim yapabilmesi için mutlaka nazırın izninin alınmış olması gerekmektedir³⁰. Etik olarak nazır görevine tayin edilenler vakıf mütevellisi veya mütevellileri arasından seçilmektedir. Böylece yönetim ve denetim vazifeleri farklı kişilerce yürütülmekteydi³¹.

Osmanlı Sultanları kendi kurmuş oldukları vakıflara yüksek dereceli devlet görevlilerini atamaktaydı. Bunların dışından bazı vakıf kurucuları da vakıflarının nezaret görevini şeyhülislam, sadrazam gibi saray görevlilerine vermekteydi³². Özellikle Osmanlı Sultanları kurmuş oldukları vakıflara atamış oldukları nazırlar bir nevi resmi evkaf teşkilatına benzemektedir³³.

Vakıflara merkezden nazır atama uygulaması Sultan Orhan dönemine kadar uzanmaktadır. Sultan Orhan Bursa'da kurmuş olduğu vakfın nezaretini veziri Sinan Paşa'ya vermiştir³⁴. Yıldırım Beyazıt her vilayete birer "Müfettiş-i Ahkam-ı Şer'iyeye" tayin etmiştir. Vakıfların yönetim ve denetimlerini bu özel müfettişler yerine getirmekteydi. Birinci Mehmet ise memleketteki tüm vakıfların teftişini bir başkadı tayin ederek ona bırakmıştır. Bu kimselerin, ayrıca vakfiyeleri tasdik etme görevi de bulunmaktaydı³⁵.

²⁶ Öztürk, **Elmalılı Hamdi...**, a.g.e., s. 166.

²⁷ Yüksel, a.g.e., s. 61; Akgündüz, a.g.e., s.279.

²⁸ Yediyıldız, a.g.e., s.187.

²⁹ Akgündüz, a.g.e., s. 280.

³⁰ Yediyıldız, a.g.e., s.187-188.

³¹ Karınabadizade Ömer Hilmi, Sungurbey, a.g.e., 300. Mesele, s. 134.

³² Kazıcı, a.g.e., s. 110.

³³ Akgündüz, a.g.e., s. 280.

³⁴ Seyit A. Kahraman, **Evkaf-ı Hümayun Nezareti**, İstanbul, Kitapevi, 2006, s.2.

³⁵ Akgündüz, a.g.e., s. 280; Kahraman, a.g.e., s. 2.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'da kurmuş olduğu vakıfların denetimini sadrazamına bırakmıştır. Böylece Sadr-ı Ali Nezareti kurulmuştur. Nezaret görevi sadrazamlara verilen vakıf sayısı artınca vakıfların denetimi Reisülküttap tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Daha sonraki Sultanlar ise, önceden olduğu gibi her vilayete müfettiş tayin edilmesi yoluna gitmiş, bu konuda genel denetim memuru olarak kazaskerleri tayin etmişlerdir³⁶. Sultan II. Beyazıt ise Şeyhülislâm Nezareti'ni kurmuş, İstanbul ve diğer yerlerdeki vakıflarının denetimini bu makama devretmiştir. Ulema mensupları ve şeyhülislâm olmuş kişiler de kurmuş oldukları vakıfların denetimini bu makama verince, makamı Tezkireci efendiler idare etmeye başlamıştır³⁷. Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan, kurmuş olduğu vakıfların denetimini kapuağasına vermiş, böylece Kapuağası Nezareti kurulmuştur. Zamanla tüm saray kadınları ve kapuağaları kendi kurmuş oldukları vakıfların denetimini bu nezarete vermiştir. Genişleyen nezareti bu sefer Kapu Halifeleri idare etmeye başlamıştır³⁸. 1586 yılında bu nezaret Evkaf-ı Haremeyn Nezareti'ne dönüştürülmüş ve gelirlerinin bir kısmı ya da tamamı Haremeyn ahalisine bağlanan vakıfların denetimi bu makama verilmiştir. Nezaret, makamın başında darüssaade ağaları bulunduğundan Darüssaade Nezareti adıyla da anılmaktadır³⁹.

Kuruluşundan sonra Evkaf-ı Haremeyn Nezareti'ne bağlı vakıfların iyi yönetildiği anlaşılınca, idaresinde aksaklıklar olan vakıflar⁴⁰ ile padişahların, sultanların, saray kadınlarının ve saray adamlarının kurmuş oldukları vakıflar da bu nezarete bağlanmaya başlanmıştır. Böylece nezaretin iş yükü çoğalmış ve önemi artmıştır. İş yükünün çoğalması sebebiyle nezaret, müfettişlik, muhasebecilik, mukataacılık ve darüssaade yazıcılığı olmak üzere dört memuriyete ayrılarak işlerin yürütülmesi sağlanmıştır. Bu dönemde İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar kadıları, yeniçeri ağaları, sekbanbaşı ve bostancıbaşı tarafından idare edilenlerle birlikte toplam nezaret sayısı on ikiyi bulmuştur⁴¹.

Tüm bu nezaretlere ek olarak Sultan I. Abdülhamid kurmuş olduğu vakfın denetimi için Evkaf-ı Hamidiye İdaresi'ni kurmuştur. İdare, müteveli kaymakamlığı, evkaf kitabeti ve ruznamçe kitabeti olmak üzere üç memuriyetten oluşmaktadır. Bu idare Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin ilk şekli olarak kabul edilmektedir. Ancak vakıfların bazı işleri hâlâ darüssaade ağaları tarafından yürütülmekteydi. Ayrıca tevcih işlemlerinin Haremeyn Muhasebeciliği tarafından kaydedilmesi sebebiyle, Hamidiye İdaresi, Haremeyn Nezareti'nin şubesi gibi kalmıştır. Sultan III. Mustafa tarafından kurulan Laleli vakıflarının nezareti de bu İdare'ye bağlanınca İdarenin iş yükü çoğalmış ve nezaret şubesi haline getirilerek Darphane-i Amire Nezareti'ne bağlanmıştır. Sultan II. Mahmud da kurmuş olduğu vakfı babası Abdülhamid'in vakfı ile birleştirmiş, böylece Hamidiye ve Mahmudiye Evkafı oluşturulmuştur. 1826'da yeniçerilik kaldırılınca denetimleri yeniçeri ağası ve sekbenbaşına bırakılan vakıfların denetimi de bu nezarete bağlanmıştır. Bu yoğunluk nedeniyle Nezaret, vakıfları yönetme

³⁶ Akgündüz **a.g.e.**, s. 280.

³⁷ Kahraman, **a.g.e.**, s. 2.

³⁸ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 280-281.

³⁹ Kahraman, **a.g.e.**, s. 2; Akgündüz, **a.g.e.**, s. 281-282.

⁴⁰ Mustafa Güler, **Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. yüzyıllar)**, İstanbul, TATAV Yayınları, 2002, s. 219.

⁴¹ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 281.

ve denetleme işinde zorlanmaya başlamıştır. Bu sebeple Nezaret ile vakıfların idaresinin ayrılmasına karar verilmiştir⁴².

Vakıfların denetiminin değişik kişi ve makamlara verilmiş olması vakıfların denetiminde merkezi bir idareye geçiş ortamını hazırlamıştır. Özellikle bazı padişahların, örneğin I. Abdülhamid'in, vakıfları için özel idare binaları yaptırması ve bu binalara bekçi ve kapıcılar yerleştirmeleri vakıflara ait idarelerin tek merkezde toplanmasına yönelik ilk adım sayılabilir. Padişahların gerçekte arzu ettikleri de vakıf yönetiminin ve denetiminin merkezileşmesidir⁴³.

2. Vakıf Sisteminde Görülen Bozulmalar ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Sebepleri

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılına ilişkin resmi belgeler incelendiğinde, diğer pek çok aksaklığın yanında, özellikle vakıflarla ilgili aksaklıkların da düzeltilmesine çalışıldığı dikkat çekmektedir. Bu durum bize göstermektedir ki vakıf sisteminde, ülke içinde huzursuzluk çıkartacak ve devletin müdahalesini gerektirecek derecede bozulmalar ve aksaklıklar söz konusudur. Pek çok sosyal, kültürel ve ekonomik hizmeti gören vakıfların Osmanlı sistemindeki önemli yeri nedeniyle tedbirler alınması yoluna gidilmiştir⁴⁴.

Vakıf sisteminde oluşan aksaklıklar çeşitliydi. Bazı bozulmalar vakıf idaresinden kaynaklanmakta, bazıları da bizzat devlet eliyle gerçekleştirilmekteydi. Bazı aksaklıklar ise daha ziyade vakıf sisteminde ticari zorunlulukların ve örfün tesiri ile yapılmış olan istisnaların suistimal edilmesi sebebiyle gerçekleşmiştir.

Vakıflar üzerinde yapılan yolsuzluklara hem vakıf yöneticilerinin hem de devlet yetkililerinin katıldığı görülmektedir⁴⁵. Örneğin Haremeyn vakıflarından elde edilen gelirlerden pay alan fakir kimseler, vakıf yönetimindeki dağınıklık ve görevlilerin suistimali nedeniyle, almaları gereken payı alamamışlar ve muhtaç duruma düşmüşlerdir⁴⁶. Bu gibi çeşitli yolsuzluklara ilişkin şikayet mektupları kadı ve kazaskerlere verilmiştir⁴⁷.

Aslında çok miktarda paranın olduğu yerde yolsuzluğun ortaya çıkma ihtimali oldukça yüksektir. Özellikle vakıfların ferağ, tevki⁴⁸ ve intikal işlemler-

⁴² Kahraman, **a.g.e.**, s. 4-5; Akgündüz, **a.g.e.**, s. 282; Yediylıdız, **a.g.e.**, s. 184-185.

⁴³ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, **a.g.e.** s. 65-67; Kazıcı, **a.g.e.**, s. 120.

⁴⁴ Yediylıdız, **a.g.e.**, s. 192.

⁴⁵ Yüksel, **a.g.e.**, s. 65.

⁴⁶ Güler, **a.g.e.**, s. 215-216.

⁴⁷ İlginçtir ki vakıf kurucuları, kurmuş oldukları vakfın mallarına taarruz edileceği endişesiyle, vakfiyelerine bu taarruzlardan vakıflarının korunması için dualar, taarruz edecek kişilere de beddualar yazdırmışlardır. Anlaşılan odur ki bu yazılanları pek ciddiye alan olmamıştır (Yüksel, **a.g.e.**, s. 66- 67).

⁴⁸ Vakıf üzerindeki yetkilerin, tasarruf hakkının ve maaş, pay gibi hakların başka kişilere devrine ferağ işlemi denilmektedir. Bu işlemin geçerli olabilmesi için iki şart gerekmektedir. Öncelikle ferağa kadının onay vermesi şarttır. İkinci olarak ise vakıftan alınan maaş ve tahsilatların sermaye haline getirilmemesi ve ferağın bedelsiz yapılmasıdır. Ancak bu ikinci şartı gerekli görmeyen fetvalar ve buna bağlı olarak yapılan uygulamalar da mevcuttur. Tevki ise bir vakıf görevinin naib olacak bir kimseye havale edilmesidir. Bu işlem için de üç şart aranmaktadır. Öncelikle vakıf görevlisinin imam hatip gibi bir şer'i yanı olması gerekmektedir. İkinci şart kadının onayıdır. Son şart ise görev verilen naibin o göreve ehil olmasıdır. Özellikle ferağ hususu İslam hukuku dokt-

rinde yapılan yolsuzluklar göze çarpmaktadır⁴⁹. Bazı vakıf görevlileri görevlerini maaşlarının küçük bir kısmını ödeyerek başkalarına yaptırmakta ya da görevlerini tamamen satmaktaydılar. Ayrıca vakıf üzerinde oldukça geniş yetkileri bulunan bazı mütevellî ve nazırlar vakıf gelirlerini israf etmekteydiler. Vakıf gelirleri hemen hemen her zaman vakıf giderlerinden fazla olmaktaydı. Bu fazlalıklar “dolap” adı verilen bir tür kasada biriktirilmekteydi. Bu para beklenmedik bir hasar çıktığında ya da ileride vakıf konusu malın eskimesi sonucu tamir ve restorasyon giderlerinde kullanılmak üzere saklanmaktaydı. Ancak hırslı yöneticiler kendi menfaatleri için dolapta biriken bu paraları kullanıyorlardı. Sonradan gelen yeni yöneticiler de aynı yolu izleyecekleri için herhangi bir şikâyetle bulunmuyor ve sistem bu şekilde yürüyüp gidiyordu. Ne var ki tamir ve yenileme işleri için dolapta kısıtlı bir miktar para kalmakta, ancak bu para yetmemekteydi. Hükümdarlar vakıf üzerindeki denetim yetkilerini kullanarak teftiş için müfettişler yollamaktaydılar. Ancak bu denetimlerden pek bir başarı elde edilememiştir. Sonuç olarak da vakfın sürekliliği sağlanamamaktaydı⁵⁰. O kadar ki vakıf mallarını zimmetine geçirip mülk haline getiren şahıslar dahi mevcuttu⁵¹. Bazı mütevellî ve nazırlar boşalan görevler için ehil olmayan akrabalarını ve üçüncü kişileri vazifelendirilebiliyor, hatta bu kişilere geçim kaynağı sağlamak için vakfiyelerde tespit edilmiş hizmetler dışında gerekli olmayan uydurma hizmetler dahi ihdas edebiliyordu⁵².

Sadece vakıflara ait idari sistemin değil, devletin vakıflar üzerindeki kontrol sisteminin de çözülmeye başladığı muhakkaktır⁵³. Nazır olan darüssaade ağaları genellikle dürüst ve zengin olmalarına rağmen içlerinde nüfuzlarını kötüye kullananlar da çıkmıştır. Hatta bazı ağalar bu sebeple öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiştir⁵⁴. Ağaların bu suiistimallerini gören Sultan I. Abdülhamid, kendi kurduğu vakıfların idaresini yukarıda bahsettiğimiz gibi kendi kurduğu özel bir idareye vermiştir⁵⁵.

Vakıf sisteminde görülen bir diğer bozulma ise aile vakfı (ya da zürri vakıf) olarak adlandırılan vakıf grubudur. Bu tür vakıfların kurulmasının sebebi, vakıf kurucularının soylarını koruma isteği ve mallarına devlet tarafından el konulmasını engelleme amacıdır⁵⁶. Vakfın tanımına ilişkin bilgi verirken vakıf konusu malın kişinin kendi mülkünden bir mal olması gerektiğini belirtmiştik. Ancak aile vakıfları dediğimiz bu tür vakıflar çoğunlukla miri arazilerin hayır

rininde oldukça tartışılmalıdır. Osmanlı uygulamasında kabul edilen ve en çok da suiistimal edilen uygulama budur (Akgündüz, **a.g.e.**, s. 271-273).

⁴⁹ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993, s.154.

⁵⁰ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.194-195.

⁵¹ Yüksel, **a.g.e.**, s. 66.

⁵² Yediyıldız, **a.g.e.**, s.194.

⁵³ **A.e.**, s.192.

⁵⁴ Kahraman, **a.g.e.**, s. 4. Nazırı darüssaade ağaları olan vakıflar, genel olarak sultanlar, eşleri ve diğer saray mensupları (bizzat ağaların kendileri) tarafından kurulmuşlardı. Ağalar, doğal olarak bu kimseler ile sosyal açıdan yakınlık içindeydiler, dolayısıyla dayanışma içindeydiler. Nazırlarını kendileri özel olarak atayan vakıflarda da benzer bir durum söz konusuydu. Bu vakıfların kurucuları mütevelliyi ve nazırları kendi sosyal gruplarından olan kişiler arasından atamakta ve bir nevi devlet içinde devlet oluşturmaktaydılar (Yediyıldız, **a.g.e.**, s., 189-190).

⁵⁵ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 282.

⁵⁶ Yüksel, **a.g.e.**, s. 89.

yapılması amacıyla temlik edilmesi suretiyle kurulmaktadır. Bu durum aslında vakıf sistemindeki ilk bozulmaları bize göstermektedir⁵⁷. Bu sistemde devlet adamları ve saray kadınları hayırlı bir iş yapacaklarına ilişkin taslağı hükümdara sunmakta, hükümdar da onlara bu hayrı gerçekleştirecek nitelikteki arazi parçasını özel mülk olarak bağışlamaktadır. Bu kişiler de söz konusu mülkleri kurdukları vakfa hayır şartıyla bağışlamaktadır. Ancak bu hayır şartı ya sembolik niteliktedir ya da vakıf kurucusunun soyunun tükenmesi haline bağlıdır. Böylece kurucular, vakıf mütevellisi olarak atadıkları soyları için emin ve sürekliliği bir geçim kaynağı sağlamış olmaktadır. Bu sistem hem refah hem de daimi emeklilik içinde yaşayan bir toprak ağası sınıfı oluşturmuştur⁵⁸. Bu vakıfların devlet ekonomisine olan zararı ise daha büyüktür. Öncelikle bazı vakıflar usulüne göre temlik edilmemiştir. Devlet arazileri yasadışı yollarla temlik edilmiş ve paravan vakıflar kurulmuştur. Ayrıca, bu tür vakıfların çoğalması, çoğu vergiden muaf olması nedeniyle, devlet ekonomisi açısından sakınca doğurmaktaydı. Hem yasal hem de yasadışı yollarla elde edilen vakıf mülklerindeki yozlaşma yüzünden malın kiracısı ya da çalıştırana çıkarı olmadığından malı onarmaya yanaşmamaktaydı. Bu durum uzun vadede verimsizlik doğurup ekonomiye zarar veriyordu. Sonuç olarak bu vakıflar, üretici olmayan, dolayısıyla ekonomiye katkısı bulunmayan aylak bir sınıf meydana getirdiler⁵⁹.

Vakıf kurucularının, esas maksadının hayır değil de aile fertlerinin veya diğer yakınlarının menfaatlerine hizmet etme amaçlı paravan vakıf kurmalarına başka bir örnek ise az bir mal vakfederek mescit, imaretler yaptırmalarıdır. Vakıf kurucuları, bu yerlerde hizmet verecek olan imam, şeyh gibi din görevlilerini de yakınları arasından seçmekteydi. Buradaki amaç yakınlarının askere gitmelerini engellemektir. Bu amaçla kurulan vakıflar kendilerini döndürmekten bile aciz oldukları için tamir ve yenileme masraflarını dahi karşılayamıyorlardı. Sonuç olarak bu tür vakıfların tamir ve işletme giderleri Evkaf ve Haremeyn hazinesine ya da gelir fazlası olan diğer vakıflara kalıyordu⁶⁰.

Vakıf sisteminde oluşan bir diğer bozulma ise vakıf malını kiralama şekline ilişkin olmaktadır. Genel kural olarak vakfa gelir getirmek üzere vakfedilen

⁵⁷ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e., s. 247. Devlet ulaşım, eğitim, din gibi kendisine ait hizmetleri bizzat kendisi görmemekte, hükümdarlar devlete ait miri arazileri kişilere temlik ederek kurdukları vakıflarda bu hizmetlerin görülmesini şart koşmaktadırlar. Aynı şekilde, bu sistemle miri araziler devletin ilk zamanlarında fethedilen topraklara yerleştirilmiş gazilere, asker besleyen ve örnek ziraatçilik yapan tumar sahiplerine de bağışlanıyordu. Ancak bu araziler zamanla çeşitli yollarla ele geçirilmiştir (Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e., s. 248). Bu tür vakıflar tamamen soyu güvence altına almaya çalışan aile vakfı şeklinde kurulabileceği gibi, hem soyu garanti altına almak hem de hayır işi yapma amaçlarını bir arada bulunduran ve karma vakıf (yarı zürri vakıf) olarak adlandırılan vakıf şeklinde de kurulmaktadır. Böylece vakıf kurucusu mirasını dilediği gibi paylaşırabilen ve çarçur olmasını engellemektedir (M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, 7. Bası, İstanbul, Beta, 2009, s. 248- 256).

⁵⁸ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul, YKY, 2009, s. 154-155. Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e. s. 249.

⁵⁹ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2005, s. 267-268.

⁶⁰ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e., s., 249. Tanzimat'tan sonra bir nizamname ile askerlik görevini yerine getirmemiş kimselerin bu gibi yerlere görevli olarak atanmayacağı belirtilmiş ve ancak ihtiyaç dahilinde ve yeterli maddi imkanı olması şartı ile bu tür dini kurumların inşa edilebileceği ve vakfedilebileceği kabul edilmiştir (Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e., s., 249).

malın kiralanmasında icare-i vahide (tek kiralama) usulü tercih edilmekteydi. Bu işletme şekline göre vakıf malı bir ve üç yıllık sürelerle kiralanmakta, kira süresi bittiğinde yine aynı süreler içinde aynı kişiye ya da üçüncü bir kişiye tekrar kiralanmaktadır⁶¹. Ancak 17. yüzyılda⁶²icare-i tavile (uzun süreli kiralama) denilen başka bir kiralama şekli uygulamada görülmeye başlamıştır⁶³. Bu uygulama zorunluluklar nedeniyle yaygınlaşmıştır. Şöyle ki Kanuni döneminde İstanbul'da meydana gelen yangınlar vakıf mülkü olan pek çok ev ve dükkâni enkaz haline getirmişti. Vakıfların bu mülkleri tamire ya da yeniden inşa ettirmeye gücü yetmemekteydi ve hiç kimse kira bedeline mahsuben bu yerleri tamir etmeye yanaşmamaktaydı. Çünkü bu yerler ancak tek kiralama usulüyle kısa süreli olarak kiralanabiliyordu ve doğal olarak buraları tamir ettirmek kimsenin işine gelmiyordu. Zorunluluk sebebiyle hukukçular genel kuraldan ayrılarak icare-i tavile usulü ile bu yerlerin kiralanmasını kabul etmişlerdir. Bu kiralama usulünün uygulandığı vakıflara da icareteynli (iki kirali) vakıflar denilmektedir⁶⁴. İcare-i tavile usulünde vakıf konusu mülk süresiz kiraya verilmekte ve kiracının ölümü halinde kira akdi belirli esaslar dâhilinde kiracının mirasçıları için de geçerli olarak ayakta kalıyordu. Böylelikle İslam hukukunda vakıflar hususunda geçerli olan kısa süreli ve kiracının ölümüyle sona eren kira akitlerine ilişkin genel kuralın dışına çıkmış oldu⁶⁵.

Benzer şekilde mukataalı vakıflar da deprem, yangın gibi sebeplerle harap olan binaların tamir ve yeniden inşa edilmesi için uygulanmaya başlanmış olan vakıf türüdür. Bu vakıf türünde de genel kuraldan bir sapma söz konusudur. İcareteynli vakıflar için aranan şartlar bu vakıf türünde de aranmaktadır⁶⁶. Mukataalı vakıfta arsa ve arazinin mülkiyeti vakıfta kalmakta, arsa ve arazinin üzerine inşa edilen bina veya ağaçların mülkiyeti mukataalı vakfın mutasarrıfına ait olmaktadır. Kişi, arsa ya da arazi için kira ödemektedir. Tasarruf hakkı sahibinin ölümü halinde belirli şartlarla bu hak mirasçılara geçebilmektedir. Hem icareteynli hem de mukataalı vakıfların ferağı mümkündür. Yani kullanma hakkı sahibi malı kiralayabilir ya da bu hakkı başkasına devredebilir. Mukataalı vakıflarda ferağ, arazi üzerindeki malların mülkiyeti kiracıya ait ol-

⁶¹ Aydın, **a.g.e.**, s., 257.

⁶² Hatta daha evvelinde de icare-i tavilenin uygulandığı bilinmektedir. Yüksel, **a.g.e.**, s. 89.

⁶³ Yüksel, **a.g.e.**, s. 89.

⁶⁴ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, **a.g.e.**, s. 247; Aydın, **a.g.e.**, s. 258. Ancak bu usulle kiraya verilebilmesi için öncelikle tek kiralama ile kiralanmış vakıf mülkünün harap olması gerekmektedir. İkinci olarak vakfın kendi imkanları ya da tek kiralama usulüyle bunu tamir ya da yeniden inşa etme imkanının bulunmaması gerekir. Üçüncü olarak kadının bu hususta görüşü ve padişahın izni alınmalıdır. Bu usulde kiracıdan vakıf malı değerinde peşin bir kira alınmakta ve ayrıca süresiz kiraya (aylık ya da yıllık) verilmektedir. Bu sebeple bu usule iki kere kiralama anlamına gelen icare-i tavile=icareteyn denilmiştir (Aydın, **a.g.e.**, s. 259).

⁶⁵ Aydın, **a.g.e.**, s., 258. Şunu belirtmek isteriz ki, o dönemde bu tarz kiralamayı vakıf kurucuları tercih etmemektedir. Bu nedenle vakfiyelere ancak zorunluluk halinde bu kiralama şeklinin uygulanabileceğine ilişkin hükümler yerleştirilmiştir (Yüksel, **a.g.e.**, s. 84).

⁶⁶ Ayrıca bu durumlarda peşin kira bedeli ile ya da icare-i vahide ile kiralamaya kimse yanaşmamakta ve vakfın istibdali de mümkün olmamaktadır (Akgündüz, **a.g.e.**, s. 393).

duğu için, tartışmasız kabul edilmektedir. Zaten ileri dönemlerde en çok suiistimal edilen nokta bu olmuştur⁶⁷.

Ticari zorunluluklarla ortaya çıkmış olan gedik uygulaması da vakıf sistemindeki başka bir bozulmadır. Bu uygulama, Osmanlı Devleti'nde ticaretin tekelleşmeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Asıl manası İslam hukukunda sükna hakkıyla aynıdır. Ancak ticarete inhisar usulünün⁶⁸ yerleşmesiyle ikinci bir anlam kazanmıştır. Başlangıçta vakıfların çoğalmasıyla birlikte harap olan dükkanları kiralamak istemeyenler, mal sahibinin izniyle ve kendi paralarıyla dükkânı tamir ettirmekte, ayrıca dükkânın içine icra edecekleri meslekle alakalı mülkiyetleri kendilerine ait olan dolap, alet ve edevatı vs. yerleştirmekte, buna karşılık düşük bir kira bedeli karşılığında dükkânı süresiz olarak kiralamaktaydılar. İşte bu alet ve edevata gedik denilmekteydi⁶⁹. Gediklerin mirasçılara geçebileceği kabul edilmekteydi. Ticaretin tekelleşmesiyle inhisarlar (tekeller), eskiden beri mesleklerini icra eden ve çoğunlukla vakıf malı olan dükkânlarda gedikleri bulunan kişilere verilmiştir. Böylelikle gedik, sadece bir hak sahibi olma değil, aynı zamanda ticarete imtiyaz sahibi olma manasını taşımaya başlamıştır. Sanat ve ticaret ruhsatı gedik hakkı ile beraber kullanılmıştır⁷⁰. Ancak ticari örfün getirdiği bu yeni kullanım da suiistimal edilmeye başlanmıştır⁷¹. Özellikle seyyar gediklerin sayısı, izin verilen ölçünün üzerinde hızla artmaya başlamıştır. Gedikler alınıp satılmaya başlanmıştır. Gediklere ilişkin davalar bazen kabul edilmekte bazen de hukuka aykırı bir uygulama kabul edilip reddedilmekteydi⁷². Gediklerin bulunduğu vakıf dükkânları saray ağaları ve kadınlarının eline geçince bir kısım esnaf kiracı durumuna düşmüştür⁷³. Bazı gedikler, sınırlı aynı hak ve ticaret imtiyazı olmaktan çıkmış, gedik sahipleri gayrimenkulün bütünü üzerinde tasarruf edebilir hale gelmiştir. Bu yerlerin sahipleri gedik sahibini mülkünden çıkaramaz ve onların rızaları olmadan kira miktarlarını arttıramaz hale gelmiştir. Hatta mülk sahiplerinin tek hakkı, eski kiralarını istemekten ibaret kalmıştır⁷⁴. Bu durumun düzeltilmesi ve bazı gediklerin kaldırılması ya da gedik hakkı verilmesinin sınırlandırılması için çeşitli fermanlar çıkarılıp ilan edilse de pek başarı sağlanamamıştır⁷⁵.

⁶⁷ Aydın, **a.g.e.**, s., 259-261; Akgündüz, **a.g.e.**, s. 393.

⁶⁸ Özellikle ekmekçi, fırıncı, bakkal gibi gıda maddeleriyle uğraşan meslekleri herkesin icra etmesine müsaade edilmemekteydi. Bu maddelerin kalitesinin devamlılığını sağlamak ve üretim ile pazar arasındaki dengeyi kurmak için bu mesleklerin ruhsatsız icrasına müsaade edilmemekteydi. Bu bağlamda Devlet, her kentte iyice belirlenmiş alanlar içinde loncalar oluşturmuş ve bu loncalara tekel vermiştir. Buralarda dükkân açma hakkı yalnızca ehliyetli ustalara tanınmıştır. Ayrıca bir iş kolunda belirlenen sayının üzerinde işyeri açılmamaktaydı. Hiçbir esnaf gedige tabi olmadan sanatını icra edememekteydi (Akgündüz, **a.g.e.**, 409. İnalçık, **a.g.e.**, s. 163. Akyıldız, **Tanzimat Dönemi...a.g.e.**, s. 146).

⁶⁹ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, **a.g.e.**, s.263.

⁷⁰ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 409.

⁷¹ Akyıldız, **Tanzimat Dönemi...a.g.e.**, s. 147.

⁷² Akgündüz, **a.g.e.**, s. 414.

⁷³ İnalçık, **a.g.e.**, s.164.

⁷⁴ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, **a.g.e.**, s.266.

⁷⁵ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 414. III. Selim, gedik uygulamalarında fetvaya aykırı genişleme eğilimleri karşısında, ferman-ı ali olmadıkça inhisarı kabul edilen sanat dallarının gedige bağlanamayacağı ilkesini getirmiştir (Öztürk, **Türk Yenileşme...**, **a.g.e.**, s.264).

Klasik dönemde vakıf uygulamasında ortaya çıkan başka bir bozulma ise paranın vakfedilebilmesinden kaynaklanmaktadır. Akara tabi olması, örfi açıdan caiz olması ve vakfedilmesinde zaruret olması halinde menkul malın vakfedilebileceği uygulamada kabul edilmiştir. Aynı şey tartışmalarla birlikte paranın vakfedilmesi için de geçerlidir⁷⁶. Para vakfı, kuruluş sermayesinin bir kısmı ya da tamamı nakit paradan oluşan ve ana sermayedeki para korunup çeşitli şekillerde işletilerek elde edilen gelire vakfın amacının gerçekleştirildiği bir vakıf türüdür. Para vakıflarına ilişkin 16. Yüzyılın ortalarında gündeme gelen tartışmalar sırasında bir dönem yasaklansa da, Osmanlı ulemasının çoğunluğu tarafından benimsenmiş ve uygulanmıştır. Paranın vakfedilebilmesine ilişkin tartışmalar çeşitli olmakla birlikte esas olarak iki hususa ilişkindir⁷⁷. Bunlardan biri paranın diğer menkul mallar gibi kabul edilip edilemeyeceği ve bu sebeple vakıf konusu mal olup olmayacağı, diğeri ise, vakıf paralarının bazı işleme şekillerinin faize yol açacağı ve bunun caiz olup olmayacağına ilişkindir⁷⁸.

Osmanlı toplumuna özgü bir uygulama olarak kabul edilen para vakıfları, başlangıçta ihtiyaçlar sebebiyle ortaya çıkmıştır. Oldukça yenilikçi ve faydalı bir uygulama olarak kabul edilmektedir. Her şeyden önce, tartışmalar sırasında Sofyalı Bali Bey'in de dile getirdiği ve zamanın ulemasının da kabul ettiği gibi, zamanın değişmesi ile hükümlerin de değişmesi prensibinin kabul edilmesi gerekmektedir. Hukuktan da beklenen oluşan yeni ihtiyaçları karşılamasıdır⁷⁹. Böylece, para vakıflarının, vakıf sisteminin sağladığı sosyal ihtiyaç ve hizmetlerin karşılanmasının yanı sıra kendine özgü bir takım fonksiyonlarının bulunduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle kişilerin nakit ve kredi ihtiyaçlarının karşılanması için kurumsal bir alt yapı oluşturmuş ve böylece hem tefecilik uygulamalarına karşı bir alternatif olmuş hem de sabit faiz oranları ile piyasaya istikrar getirmiştir. Ayrıca yeterli mali kaynağı olmayan ya da yeterli mali kaynağa sahip ama uygun gayrimenkulü olmaya kişilere de hayır yapma imkânı sağlamıştır. Uygulama alanı genişledikçe para vakıflarının çeşitleri ve buna bağlı olarak fonksiyonları da artmıştır. Yeniçeri ortak sandıkları, meslek mensuplarının oluşturduğu esnaf sandıkları ve köylere oluşturulan avarız vakıfları bunlara örnektir. Böylece para vakıflarının, aynı yaşam veya faaliyet alanına sahip kişilerin ortak faaliyetlerinin yürütülmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması gibi işlevlerini yerine getirerek, adeta bir sosyal güvenlik kurumu vazifesi gördüğünü söyleyebiliriz⁸⁰.

⁷⁶ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e., s. 249-250.

⁷⁷ Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları", s. 125, http://www.musiad.org.tr/img/yayinlarraporlar/cerceve_dergisi_48_23.pdf [24.03.2013 çevrimiçi]

⁷⁸ Tahsin Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s. 37-38, 47-50.

⁷⁹ Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları...**, a.g.e., s.41.

⁸⁰ A.e., s. 76-77. 16. Yüzyılın sonlarında ve 17. Yüzyılın başlarında imparatorluk, batıda gelişen ve yayılan bir Avrupa doğuda ise uzun, tahrip edici ve pahalı nitelikte savaşlarla karşı karşıyaydı. Bu tablo karşısında sağlam siyasi ve iktisadi temellere ihtiyaç duyulmaktaydı. Ayrıca bu dönemde gerçekleşen köylü isyanları açısından da, köylülerin borçluluk durumlarının önemli bir destekleyici neden olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple paraların vakfedilebilmesine ilişkin vakıf kurumunda yapılan bu esneklik dönemin ihtiyaçlarına uygun düşmektedir. Para vakıflarına ilişkin tartışmalar tam da bu dönemde alevlenmiştir (Jon E. Mandaville, "Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorlu-

Ancak para vakıfları da çeşitli suistimallere uğramıştır. Tıpkı diğer vakıf türlerinde olduğu gibi para vakıflarına da devlet çeşitli müdahalelerde bulunmuş, mali krizler bu vakıf türünü de etkilemiştir⁸¹. Bazen para vakıflarının da yüzde on veya on beş olarak belirlenen ve makul kabul edilen faiz haddini aşarak yüksek faiz ile işlem yaptığı bilinmektedir⁸². Başka önemli bir mesele de ödünç verilen vakıf paralarının karlarının yeniden yatırıma aktarılamamasıdır. Bu vakfın sürekliliğini sağlayan bir husustur⁸³. Vakıf kurucuları, vakıf paralarının kaybolmaması için, vakfiyelerinde faizle para almak isteyen kişilerin kimlikleri ve nitelikleri üzerinde ısrarla durmuş ve bu niteliklere sahip olmayan ve parayı tekrar ödemesinden şüphe duyulan kişilere ödünç para verilmemesini ısrarla belirtmişlerdir⁸⁴.

Sebebi ne olursa olsun ortaya çıkan bütün bu uygulamalar vakıf sisteminin bozulmasına ve çeşitli suistimallere sebep olmuştur.

Örfi ve ticari zorunluluklar sebebiyle getirilmiş istisnalar nedeniyle vakıf sisteminin yozlaşması ve yolsuzlukların artması, merkezi evkaf teşkilatının oluşturulma sebeplerinden biridir. Evkaf teşkilatının tek elde toplanması, aynı zamanda Batı tarzı merkezileşme anlayışıyla devlet teşkilatının yeniden düzenlenmesinin de bir parçasını oluşturmaktadır⁸⁵. Burada güdülen amaç merkezi otoritenin güçlendirilmesidir. Buna göre, devletin gelirleri tek bir elde toplanmalı ve ihtiyaçlar tek bir hazineye karşılanmalıdır. Ayrıca ulemanın gücünün kırılması da amaçlananlar arasındadır. Zira yenilik hareketlerinin karşındaki en büyük güç Yeniçeri Ocağı ve ona destek veren ulema sınıfı olmuştur. Evkaf teşkilatının alternatif güç olan ulemayı etkisizleştireceği ve merkeze bağımlı hale getireceği düşünülmekteydi. Çünkü ulema sınıfı eğitim ve hizmet giderleri açısından vakıflara bağımlı durumdaydı⁸⁶. Bu sınıfın ayakta kalması vakıflardan elde edilecek gelirlere bağılıydı ve merkezileşme bu sınıfa karşı yapılacak önemli bir darbeydi⁸⁷.

Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte devlet önemli bir maddi kaynağı da ele geçirmiş olacaktı. Böylelikle vakıfların geniş maddi imkanından devletin

ğunda Para Vakfı Tartışması”, Çev: Fethi Gedikli, **Türkiye Günlüğü**, Sayı:51, Yaz 1998, s. 143).

⁸¹ Özcan, “Osmanlı Toplumuna Özgü...” **a.g.m.**, s.128.

⁸² Fethi Gedikli, “İstanbul’da Para Vakıfları ve Mudarebe”, **Osmanlı Hukuku: Makaleler**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2012, s.36.

⁸³ Murat Çızakça, “Incorporated cash waqfs and mudaraba, Islamic non-bank financial instruments from the past to the future”, s. 8-9, <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/25336> [çevrimiçi 24.03.2013]

⁸⁴ Yüksel, **a.g.e.**, s. 85-86.

⁸⁵ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, **a.g.e.**, s.69.

⁸⁶ **A.e.**, s.70-73. II. Mahmut, 1826 yılında ilk olarak Yeniçeri Ocağını kaldırmıştır. Böylece yeniliklere en büyük muhalif güç olan askeri bürokrasi ortadan kaldırılmış oldu. Diğer önemli muhalif güç ise vakıf gelirleriyle ekonomik açıdan bağımsız olan ulema sınıfıydı. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla merkezi idare hem ulemayı kendisine bağlamış olacak hem de yapmak isteği yenilikler için önemli bir maddi kaynağı tasarrufu altına almış olacaktır. Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla ulemanın gücünü kırmak için gerekli kapı aralanmıştır (Ayrıntı için bkz. Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.55. Ali Akyıldız, “II. Mahmut Döneminde Merkez İdaresinde Yapılan Düzenlemeler”, **II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul**, Coşkun Yılmaz (Ed.), İstanbul, Seçil Ofset, 2010, s. 57).

⁸⁷ Davison, **a.g.e.**, s. 269.

diğer birimleri de yararlanacaktı⁸⁸. Zaten dış hazinenin sıkıntılı olduğu zamanlarda, iç hazinenin de imkânı yoksa Haremeyn Evkaf-ı hazinesinden para alınıp maliyeye verilmekteydi⁸⁹. Toplumun ve kurumun lehine ıslah amacıyla nezaret bünyesinde oluşturulacak hazine ile vakıflar arasında, Haremeyn vakıflarında olduğu gibi, kaynak aktarımı yapılarak geliri giderini karşılayamayan vakıflara bu yolla destek sağlanacağı da ileri sürülmekteydi.

Tüm bu yenilikleri Batılı devletler de desteklemekteydi. Bu sebeple onları memnun etme gayesinin de mevcut olduğunu söylemek yanlış olmaz⁹⁰. 19. yüzyılda Batı ile ticaret bağları geliştikçe, Avrupa usulleri öğrenildikçe ve buna bir de vakıf sistemindeki yolsuzluk ve yozlaşmalar eklenince, bir takım Osmanlı düşünürleri devlet sisteminin Batı tarzında değiştirilmesini ve kısıtlanmış mülklerin ortadan kaldırılmasını savunmuşlardır. Hatta vakıf sisteminin tamamen ortadan kaldırılması gerektiği dahi ileri sürülmüştür. Ayrıca bu düzenlemelerin ekonomiye katkısı olacağı da düşünülmekteydi⁹¹. Batılı devletler ise bu fikri en çok Osmanlı topraklarında gayrimenkul edinmek için destekliyordu. Bu esaslı bir mesele idi, çünkü Osmanlı topraklarının önemli bir kısmı ya miri arazi ya da vakıf arazisi idi. Her iki durumda da bu topraklar üzerinde emlak edinmek mümkün olmuyordu. Miri arazilerin satışı hususunda kanun çıkarılması için devlete baskı yapılıyordu. Ancak vakıflar için aynı şey söz konusu değildi. Her iki gayrimenkul türünün de piyasaya çıkması ve halk tarafından özellikle vakıf arazilerine karşı manevi yakınlık duyulmaması isteniyordu. Batılı devletler, Osmanlı hükümetinin kendilerinden borç istemesine karşılık olarak hep bu arazileri göstermekte, her siyasi ve ekonomik sıkıntıda bu taleplerini yinelemekteydiler⁹². Bu doğrultuda vakıflar için bağışlanmış miri araziler ilga edilip Maliye'ye bağlanırken, ilgası kolay olmayanlar da Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlandı⁹³.

Burada değindiğimiz sebepler ile daha önce yukarıda belirttiğimiz Darp-hane-i Amire Nezareti'nin kendisine bağlanan vakıfları idare etmekte zorlanması sebebiyle, Nezaret ile vakıfların idaresi ayrılmış ve 1826 tarihinde II. Mahmut tarafından vakıfların idaresi için Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmuştur⁹⁴.

3. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Kurulmasından Sonraki Dönemde Vakıfların Denetimi (Yenileşme Hareketleriyle Başlayan Dönem)

Başlangıçta Evkaf-ı Hümayun Nezareti ayrı bir birim olarak kurulmuştur. Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulduktan sonra tedricen diğer nezaretlere bağlı olan ya da mütevellileri kadılar tarafından atanan vakıfların idaresi de bu nezarete devredilmeye başlandı⁹⁵. Ayrıca 1827 yılında su işleriyle ilgilenen ve

⁸⁸ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e., s.69.

⁸⁹ Güler, **a.g.e.**, s. 219.

⁹⁰ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e., s.69.

⁹¹ Davison, **a.g.e.**, s. 269. Servetin, özellikle gayrimenkullerin tek elde toplanması ve malların piyasada dolanamaması sebebiyle ekonominin durgunlaştığı ileri sürülmekteydi (Aydın Tuncay, **Eski Hükümlerimiz ve Vakıflarla İlgili Bazı İnceleme ve Sorunlar**, İstanbul, Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları, 1984, s. 29).

⁹² Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e., s.70; Öztürk, **Elmalılı Hamdi ...**, a.g.e., s. 192.

⁹³ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e., s.70; Öztürk, **Elmalılı Hamdi ...**, a.g.e., s. 194-195.

⁹⁴ Kahraman, **a.g.e.**, s. 6.

⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Akyıldız, **Tanzimat Dönemi...a.g.e.**, s. 147.

müdürlük seviyesinde olan Su Nezareti⁹⁶, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlandı⁹⁷. Bir sonraki sene ise, İstanbul'da belirli iskeleler arasında yolcu taşımacılığı yapan vakıf pazar kayıklarının çoğalmaları sebebiyle Kayıklar Kitabeti oluşturuldu ve bu birimde Evkaf-ı Hümayun nezaretine bağlandı⁹⁸. Başlangıçta Nezaretin merkez teşkilatı, kesedarlık, zimmet halifeliği ve sergi halifeliğinden müteşekkil üç daireden oluşmaktaydı. Her daireye birinci ve ikinci maiyet unvanında üçer memur, ikişer kâtip ve yeteri kadar yamaklar tayin edilmişti. Diğer nezaretlerin ilgası ve bu nezaretlere bağlı vakıfların Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlanmasıyla iş gücü oldukça artan Nezarete tahrirat baş kitabeti, gedikler kitabeti ve ruznamecilik adlarıyla üç memuriyet daha tahsis edildi⁹⁹. Yeni memuriyetlerle kadrosu genişleyen nezaretin binası yeter-
siz kalınca 17 odalı yeni bir bina inşa edildi¹⁰⁰.

Daha önceden Haremeyn ve Evkaf-ı Hümayun vakıflarının denetimi aynı birim tarafından yani Evkaf-ı Haremeyn Müfettişliğince gerçekleştirilmekteydi. 1831 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı vakıflara ilişkin davaların görülmesi, vakıfların denetlenmesi ve vakıf mülklerinin onarılması için Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği kuruldu¹⁰¹.

Haremeyn vakıflarının idaresini elinde bulunduran darüssaade ağalarının işlerinin yoğunluğu sebebiyle 1833 yılında kendileri adına vakıf işlerinin görülmesi için Evkaf-ı Haremeyn nazırı muavini ve kaymakamlığı oluşturuldu. 1834 yılında da yine işlerin yoğunluğu sebebiyle vakıf işleri aksayınca, nazırlık unvanı darüssaade ağalarına bırakılarak Haremeyn vakıflarının idaresi için bir müdüriyet kuruldu ve müdüriyet Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlandı. Ancak yetkisiz unvanın bir işe yaramaması ve müdüriyetin ayrı denetimin ayrı makamlarda olmasının yarattığı karışıklık sebebiyle 1836 yılında Evkaf-ı Haremeyn Nezareti kuruldu. Darüssaade ağalarının elindeki yetkiler alınarak ve müdüriyet kaldırılarak yetkiler yeni kurulan Nezarete verildi¹⁰².

1834 yılında Haremeyn vakıflarının denetim işi Evkaf-ı Haremeyn müfettişlerinden alınarak Evkaf-ı Hümayun Müfettişliğine devredildi. Böylece her iki nezarete bağlı vakıfların denetimi yeniden aynı birimde yapılmaya başlandı. 1838 yılında, Evkaf-ı Hümayun ve Haremeyn Nezaretleri birleştirilince Müfettişlik, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin bir şubesi haline geldi¹⁰³. Birleştirilen Nezaretler tekrar Darphane-i Amire Nezareti'ne bağlandı. Böylece Sultan II. Mahmut, vakıf gelirlerini kontrolü altında olan bir makama vererek kendi denetimi altına almış oldu. Ancak, bir sene sonra, Evkaf-ı Hümayun Nezareti Darphane-i Amire Nezareti'nin işlerinin yoğunluğu sebebiyle yeniden müstakil bir nezaret haline getirildi¹⁰⁴. Böylece Nezaret, artık Meclis-i Hass-ı Vükela'nın (Bakanlar Kurulu) bir üyesi olmuştur¹⁰⁵. Daha sonra yenileşme döneminde

⁹⁶ İstanbul, Galata ve Üsküdar'dan akan suların büyük bir kısmı vakıftı (Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e., s.70).

⁹⁷ Akyıldız, "II. Mahmut Döneminde Merkez İdaresinde...", a.g.m., s. 57.

⁹⁸ Kahraman, a.g.e., s. 11.

⁹⁹ Kahraman, a.g.e., s. 6-7.

¹⁰⁰ Akyıldız, **Tanzimat Dönemi...a.g.e.**, s. 148.

¹⁰¹ Akyıldız, "II. Mahmut Döneminde Merkez İdaresinde...", a.g.m., s. 57.

¹⁰² Akyıldız, **Tanzimat Dönemi...a.g.e.**, s. 150; Akgündüz, a.g.e., s. 284.

¹⁰³ Kahraman, a.g.e., s. 7; Akyıldız, **Tanzimat Dönemi...a.g.e.**, s. 148.

¹⁰⁴ Akyıldız, "II. Mahmut Döneminde Merkez İdaresinde...", a.g.m., s. 58-59.

¹⁰⁵ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e., s.78.

yeni eğitim sistemine uygun okullar açan Mekteb-i Umumiyye Nezareti de Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlanmıştır¹⁰⁶.

Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin taşra teşkilatı ise 1835 yılında Anadolu ve Rumeli vilayetlerine atanan evkaf müdürleri tayin dilerek oluşturuldu. Aynı şekilde Haremeyn Nezareti de evkaf müdürleri tayin etti. İki Nezaret birleştirildikten sonra taşrada bulunan memurlarda birleştirildi. Daha sonradan bir nizamname ile bu müdürlerin görevleri belirlenmiştir¹⁰⁷.

Nezaretin merkez ve taşra teşkilatına ilişkin düzenlemeler ve Nezaret bünyesindeki memurların görevlerine ilişkin düzenlemeler çıkarılan pek çok nizamnameyle değişikliğe uğramıştır¹⁰⁸. Ancak biz burada Nezaretin yapısı üzerinde daha fazla durmayı gerekli bulmuyoruz. Esas üzerinde durmak istediğimiz nokta Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin vakıf sistemi üzerinde yapmış olduğu etki ve kurumdan beklenen amaçların gerçekleşip gerçekleşmediği hususlarıdır. O sebeple bu hususta son olarak vereceğimiz bilgi vakfın kendi iç yönetimine ilişkin olacaktır. Nezaretin kurulmasından sonraki vakıf idaresi ile Tanzimat dönemindeki vakıf idaresi arasında birkaç husus dışındakiler fark olmadığını söyleyebiliriz. Önemli kabul edilebilecek birinci fark mütevellisi kalmayan vakıflara kadının yanı sıra hükümdar beratlarıyla da müteveli tayin edilebileceğinin kabul edilmesidir. İkinci olarak ise kadı tarafından atanacak mütevellilerin sınava tabi tutulacağına kabul edilmesidir¹⁰⁹.

Bu açıklamalardan sonra Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kendisinden beklenen amaçları gerçekleştirip gerçekleştirmediği hususları üzerinde durmak isteriz.

Öncelikle vakıfların kiralanmasına ilişkin olarak Nezaretin kurulmasından önce başlayan ve istisna niteliğinde olan uygulamaların Nezaretin kurulmasından sonra ne yönde ilerlediği ve vakıf sistemi üzerinde ne gibi olumsuz etkiler doğurduğu üzerinde durmak isteriz.

Vakıf sistemine zorunluluklar sebebiyle getirilmiş olan icare-i tavile usulü 19. yüzyılda oldukça suiistimal edilmiştir. Gerekeceği halde birçok icare-i vahide kiralaması icare-i tavileye çevrilmiştir. Bazı vakıf kurucularının, mülklerinin sırf icare-i tavile usulü ile işletilmesi için vakıf kurdukları dahi görülmektedir. 1280/1863 tarihli Evkaf Nizamnamesi ile icare-i vahideli ve mukataalı vakıfların hükümdarın izni (padişah fermanı) ile icareteynli vakıflara çevrilebileceği, izinsiz çevirenlerin ise hapis ya da sürgün cezası ile cezalandırılacağı kabul edilmiştir. Ancak bu uygulama istenilen sonucu vermemiş, sadece prosedür niteliğinde kalmıştır¹¹⁰.

Ticari bir örf olarak yaygınlaşan gedik uygulamasına karşı alınan önlemler de yeterli ve devamlı olamamıştır¹¹¹. II. Mahmut, kendi vakıflarını ve Haremeyn vakıflarını içinde buldukları mali sıkıntıdan kurtarabilmek için,

¹⁰⁶ Akyıldız, "II. Mahmut Döneminde Merkez İdaresinde...", **a.g.m.**, s. 59.

¹⁰⁷ Kahraman, **a.g.e.**, s. 7; Akyıldız, **Tanzimat Dönemi...a.g.e.**, s. 148.

¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyit A. Kahraman, **Evkaf-ı Hümayun Nezareti**, İstanbul, Kitapevi, 2006. Nezaret kurulduğu günden bu yana oldukça dinamik bir yapıya sahip olmuştur. İhtiyaç halinde ya yeni bir daire kurulmuş ya da mevcut dairelerde yeniden düzenleme yapılması yoluna gidilmiştir (Kazıcı, **a.g.e.**, s. 120).

¹⁰⁹ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 231, 235.

¹¹⁰ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, **a.g.e.**, s.252-254.

¹¹¹ **A.e.**, s.75.

yeniden gedik tesisi yoluna gitmiştir. II. Mahmut, kendi vakıflarında gedik kaydettirmeye teşvik etmek için iki imkân tanımıştır. Bu gedikler hem vakfedilebilecek hem de intikali tevsi olunmadan (yani mirasçıları genişletilmeden) borç karşılığı teminat olabilecektir¹¹². Bu uygulamanın sonucu olarak gedik sayısı, özellikle İstanbul'da, oldukça artmıştır. 1853 yılında ticarete inhisar usulü kaldırılmış ve gedik uygulamasının genişlemesinin engellenmesi amaçlanmıştır. Gediklerin önüne geçebilmek için, özellikle kamu alanlarında gedik tahsis edilmemesine yönelik ilgili müdürlük ve nezaretlere ihtarlar yollanmış ve havai gediklerin mahlûllerinin alınması yasaklanmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra yeni gedik uygulamaları yasaklanmış ancak hem evkaf hazinesi için hem de gedik sahipleri için sakıncalı olacağından eski gediklere dokunulmamıştır. Daha sonra bu da yeterli görülmemiş ve yeni bir nizamname¹¹³ ile benzer hususlar tekrar edilmiştir. Bu nizamnamede gedik usulünün zararlarından ötürü artık yeni gedik tesisine izin verilmeyeceği, 1858 tarihinden önce oluşturulmuş ve senedi olan gediklerin geçerli kabul edileceği, 1858 tarihinden önce yapılmış olsa bile bundan böyle hiçbir gediğin vakfedilemeyeceği kabul edilmiştir¹¹⁴. 1912 tarihinde çıkartılan bir kanun ile gedik usulü tamamen kaldırılmıştır¹¹⁵.

Nezaretin kurulmasından sonra yapılan düzenlemelere ve ihtarlara rağmen vakıf mallarının ferağ ve intikallerinde yolsuzluk yapılmasına engel olunamamıştır. 1845 tarihli bir nizamname ile ferağ ve intikal işlemlerinin, devreden ve devralan tarafların şahsen ya da vekillerinin vakıf odalarına gelerek, doğruyu söylemeleri şartıyla ve bu nizamnameye bağlı olarak yapılacağı belirtilmiştir. Nizamnamenin yürürlüğe girmesinden itibaren üç ay içinde temessukat senedlerinin¹¹⁶ yenileriyle değiştirilmesi istenmiştir. Ancak bu nizamname de art niyetli kişiler tarafından ihlal edilmiştir. Tefeciler vakıf idareleri yerine başka kişilere rüşvet vererek birçok vakıf yerine ait temessukat senedlerini ele geçirmişlerdir¹¹⁷. Ferağ ve intikal işlemleri sırasında da usulsüzlükler yaşanmıştır. Bunları engelleyebilmek için 1280/1863 tarihli Evkaf Nizamnamesi işlemler için yeni bir prosedür öngörmüştür. Prosedüre uymayan evkaf müdürlerinin hapis ve sürgün cezası ile cezalandırılacağı belirtilmiştir. Tüm bunlara rağmen usulsüzlüklerin ve yolsuzlukların önüne geçilememiştir. Vakıf mülklerinin ferağ ve intikalleri sırasında gerek evkaf müdürlerinin gerekse bazı mütevellilerin vergi, harç gibi vakıf gelirlerini zimmeterine geçirmesi engellenememiştir. Bunun sebebi olarak denetim ve kontrolde yetersizlik gösterilmiştir¹¹⁸.

¹¹² Akgündüz, **a.g.e.**, s. 415. Osmanlı uygulamasında gedikler vakfedilebilmekteydi. (Genelde buldukları yerler icareteynli vakıflardır ve gedik sahipleri gediklerini bu yerlere terk ederlerdi.) II. Mahmut, bu sebeple kişileri çekmek için bu imkanı tanımıştır. Osmanlı uygulamasında mülk olan gediklerin miras yoluyla intikal edebileceği de kabul edilmektedir (Akgündüz, **a.g.e.**, s. 415-413). Böylece Haremeyn ve II. Mahmut'un vakıflarına bağlanan ve tasarruf sahiplerine sened verilen gediklere nizamli gedik denildi. Diğer gedikler ise adi gedik olarak adlandırıldı. (Akgündüz, **a.g.e.**, s. 416).

¹¹³ 8 Zilhicce 1277/1861 tarihli nizamname; Akgündüz, **a.g.e.**, s. 416-417.

¹¹⁴ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, **a.g.e.**, s.265, 266.

¹¹⁵ **A.e.**, s.267.

¹¹⁶ Temessukat senedi: Borç senedi, kişiye hak tanıyan ve tapu yerine geçen mühürlü belge. Öztürk **a.g.e.**, s. 629.

¹¹⁷ **A.e.**, s.277; (22 Muharrem 1261/1846 tarihli nizamname).

¹¹⁸ **A.e.**, s.282-283.

Özellikle gayrimüslimlerin rağbet ettikleri yerlerde bulunan vakıf mülkleri başta olmak üzere bütün vakıflara ait mülklerin ferağ ve intikallerinde dikkatli olunmasına ve evkaf müdürlerinin bu yönde uyarılmasına karar verilmiş ve bu karar Evkaf Nizamnamesi'nin 9., 10., ve 11. maddelerinde düzenlenmiştir. Ancak bu kararın, Batılı devletlere karşı duyulan çekinceden ve Tanzimat'ta verilen sözlerden ötürü, ilan edilmemesine karar verilmiştir¹¹⁹.

Gerçekten yabancılar özellikle Beyoğlu, Galata ve Boğazlar gibi semtlerde mülk edinmek için uğraşmaktaydılar. Bu mülkleri çeşitli usulsüzlüklerle ve dolambaçlı yollarla elde ediyorlardı. Mülkleri ya Osmanlı tebaasından olan eşlerinin veya yakınlarının üzerine geçirip kendi aralarında senetleşerek ya da ikinci tabiiyet olarak Osmanlı vatandaşlığına geçerek edinmekteydiler. Her iki şekilde de rüşvet ve hile işin içine giriyordu¹²⁰.

Osmanlı ülkesinde mülk edinmek isteyen yabancılar için vakıfların varlığı büyük bir engel oluşturmaktaydı. Ayrıca vakıf mülkiyeti Batılı tarzda ticaret ve mülkiyet anlayışından farklıydı. Yabancılar açısından vakıf mülkiyetinin üzerinde ticari işlemlerin serbestçe yapılması için engeller bulunmaktaydı. Ayrıca, mukataalı vakıf dediğimiz, bir tarafın vakıf olarak arazi mülkiyetine sahip olması diğer tarafın ise bina ve ağaçların mülkiyetine sahip olması gibi, onlara karmaşık gelen durumlar da vardı¹²¹. Tüm bu sebeplerle vakıf sisteminin laikleşmesi yolunda adımlar atılması isteniyor, bu yönde teşvikler sunuluyordu.

Öncelikle vakıf mülkleri üzerinde tasarruf hakkı sahiplerinin miras bırakabilme hakkını uzak akrabalara kadar genişleterek vakıf mülkiyetini özel mülkiyete daha yakın hale getirmeye yönelik çabalar görülmüştür¹²². Bu çabalar 1867 tarihinde meyvelerini vermiştir. Bu tarihte çıkan kanunname ve bu kanunnameden bir sene sonra çıkan ve kanunnamenin nasıl uygulanacağını gösterennizamname ile icareteynli vakıfların intikal hakkı sahipleri yedinci sınıfa kadar genişletilmiştir. Bu sayede hem yabancılar istediklerini elde etmiş hem de devlete yeni bir gelir kapısı açılmış oldu. Ayrıca Nizamnamede kanunun sadece mazbut vakıflara ve idaresi mazbut vakıflara uygulanacağı, mülhak vakıflara uygulanmayacağı, kurucusu hala hayatta olan vakıflar için de ihtiyari

¹¹⁹ **A.e.**, s.278. Maddelerde, gayrimüslimlerin mülkiyetinden Müslümanların tasarrufuna geçmiş mülklerin ferağı mümkün olduğu halde, İslam hane ve arazilerinin gayrimüslimlere geçirilmemesi hususunda müdür ve yardımcılarından dikkatli olmaları istenmekte ve gayrimüslimlere borç karşılığı rehin verilen Müslüman mülklerinin satılması halinde tekrar bir Müslümana satılacağı ya da Müslümandan başka kimsenin oturmaması şartıyla satılacağı belirtilmekteydi (Akyıldız, **Tanzimat Dönemi...a.g.e.**, s. 164-165).

¹²⁰ Islahat Fermanı'nda Osmanlı Kanunlarına ve belediye nizamnamelerine uymak, yerli halkın ödediği vergileri vermek şartıyla ve karşılıklı esasına dayalı olarak yabancı ülke vatandaşlarının gayrimenkul elde etmesine izin verileceği taahhüt edilmiştir. Bu döneme kadar yabancı kimselerin Osmanlı ülkesinde gayrimenkul edinmeleri yasaktı. Hatta 1857 tarihli Ahkam-ı Arazi Kanunu'nun 110. maddesine göre, Osmanlı tebaasından olan bir kimsenin malları miras olarak yabancı uyruklu evladına ya da ana-babasına dahi kalamıyordu (Nazif Öztürk, **Azınlık Vakıfları**, Ankara, Altinküre, 2004, s. 75-77). Ancak bu senetleşme işi yabancılar için dolandırılabilme riskini taşıyordu ve daha sonra çıkabilecek hukuki sorunlar yüzünden işlerine gelmiyordu (Davison, **a.g.e.**, s. 270).

¹²¹ Davison, **a.g.e.**, s. 269.

¹²² **A.e.**, s. 269-270.

(seçimlik) olarak uygulanacağı belirtilmiştir¹²³. 21 Şubat 1328/1912 tarihli “Emval-i Gayrimenkullerin İntikali Hakkında Kanun” ile miri arazi ve tahsis kabilinden vakıf¹²⁴ arazisi ve icareteynli vakıf arazisi arasındaki intikale ilişkin fark kaldırılmıştır. Bu kanunla intikal kuralları alabildiğine genişletilmiştir ve bu tür arazilerin intikali mecburi hale getirilmiştir. Buna gerekçe olarak intikal hakkı sahipleri ne kadar genişletilirse tasarruf hakkı sahibinin de o kadar canla başla çalışacağı ve vakıf mülklerini imar edeceği gösterilmiştir¹²⁵. Böylelikle vakıf mallarının vakıflara dönmesi engellenmiştir.

Esas başarı 16 Haziran 1867 tarihli “Tebaa-i Ecnebiyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun” ile elde edilmiştir. Bu sayede yabancıların Osmanlı ülkesinde gayrimenkul edinmelerine müsaade edilmiştir. Böylece yabancılar (sadece gerçek kişiler) açısından kendi deyimleriyle çok uzun zamandır bekledikleri vakıf mülklerini satın alabilmelerine ilişkin tüm engeller ortadan kalkmış oldu. Bu düzenleme ile yabancılarla, daha önceden hile yoluyla başkaları adına düzenlenmiş senetlerini Evkaf Hazinesi tarafından yeni senet düzenlenerek düzeltmeleri için süre verildi. Karşılıklılık esasının sağlanması için konsolosluklara protokoller gönderildi. Protokolü imzalayan devletin vatandaşları Osmanlı ülkesinde Osmanlı tebaasının ödediği vergileri ve harçları ödemek, aynı kurallara uymak ve Osmanlı mahkemelerine tabi olmak şartıyla gayrimenkul sahibi olabildiler, gayrimenkullerin ferağ ve intikallerini kendi isimleriyle gerçekleştirebildiler¹²⁶.

Mukataalı vakıflara ait gayrimenkullerin satışı ise zaten arazi üzerindeki mülk alınıp satılabildiğinden daha kolay gerçekleşmekteydi. Bu vakıf arazilerinin üzerinde gerek Osmanlı tebaası gerekse yabancı kişiler kilise, okul, hastane gibi çeşitli sosyal tesisler yapmaktaydılar¹²⁷. Yabancılar, ekonomik açıdan güçlenmeleri ve bu sayede ülke siyasetinde etkili olabilmeleri için Osmanlı tebaasından olan azınlıklara kendi bankalarından kredi vermekteydiler¹²⁸. Vakıf gayrimenkullerindeki tasarruf hakkının genişlemesi ve böylece vakıf mallarının alınıp satılır hale gelmesi gayrimüslim azınlıkların bunları elde etmesini kolay-

¹²³ 17 Muharrem 1284/1867 tarihli Bil-icareteyn Tasarruf Olunan Musakkafat ve Müstegillat-ı Mevkufenin Tevsi-i İntikal-i ve 2 Zilkade 1285/1868 tarihli Nizamname ve Zeyli. Bu kanun ve nizamnameden evvel intikal vakfiyedeki şartlara göre yapılıyordu. Böyle bir şart yoksa intikal kız ya da erkek evlada kalıyordu. Evladı da yoksa mal vakfa geri dönüyordu. Daha sonradan 4 Recep 1292/1875 tarihli nizamname ile hem mazbut hem de mülhak vakıflar için intikal mecburi hale getirildi. Ancak harç mükellefiyetinden şikayetler olunca 15 Zilkade 1292/1875 tarihli nizamname ile mecburiyet kaldırıldı (Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e., s.254). Ayrıca bkz. Akgündüz, a.g.e., s.372-375. [Mazbut vakıflar Nezaret tarafından idare edilen vakıflardır. İdaresi mazbut vakıflar tevliyetleri vakfedenin belirlediği mütevellilerde kaldığı halde kendilerine belirli bir maaş bağlanarak, yani anlaşma yoluyla, vakfın idaresi doğrudan Nezaret tarafından yapılan vakıflardır. Mülhak vakıflar ise Nezaretin kontrolünde mütevellileri tarafından idare edilen vakıflardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akgündüz a.g.e., s 287-288.]

¹²⁴ Tahsis kabilinden vakıflar mülkiyeti yine devlete kalmakla birlikte tasarruf hakkı ya da vergi gelirleri vakfa geçen vakıflardır. Bu tür vakıflara irsadi ya da gayri sahih vakıf da denilmektedir. (Ayдын a.g.e., 256).

¹²⁵ Akgündüz, a.g.e., s. 375.

¹²⁶ Öztürk, **Azınlık Vakıfları...a.g.e.**, s. 78-79. Davison, a.g.e., s. 271.

¹²⁷ Öztürk, **Türk Yenileşme...**, a.g.e., s.75, 257.

¹²⁸ Öztürk, **Azınlık Vakıfları...a.g.e.**, s. 82, 102, 107.

laştırıyordu. Mukataa bedellerinin düşük olması¹²⁹burada ayrı bir kolaylık sağlıyordu. Hatta başka amaçlarla kendileri üzerine devredilen vakıf arazileri üzerinde dini kurumların inşa edildiği dahi görülmekteydi¹³⁰.

Vakıf mülklerinin alım ve satımını kolaylaştıran bir diğer husus ise vakıf mallarının tasarruf sahiplerinin borçlarına karşılık teminat olarak gösterebilmelerinin kabul edilmesidir. 1869 yılında çıkartılan bir nizamname ile bu husus kabul edilmiştir. Böylece icareteynli vakıfların belirli şartlarla borç karşılığı teminat olarak gösterilebileceği kabul edilmiştir. Nizamnameden evvel vakıf malları borçlara karşı teminat olarak gösterilememekteydi. 1913 yılında ise, aynı hususlar daha farklı şekilde düzenlenerek, borç karşılığı teminat olarak gösterilebilecek olan vakıf mallarına ilişkin bir kanun çıkartılmıştır¹³¹.

Bütün bu uygulamalar sonucu vakfın en önemli özelliği olan süreklilik zedelenmiş, vakıf malları vakfın amacı dışında kullanılmaya başlanmış ve vakıf artık kendisinden bekleneni yerine getiremeyen içi boş bir kurum haline gelmiştir.

Vakfın istibdali (satılması veya başka bir mülk ile değiştirilmesi) de üzerinde durulması gereken ve Nezaretin kurulmasından sonraki dönemde oldukça suiistimal edilen bir husustur. Vakfın istibdali için çok sıkı şartlar aranmaktaydı. Yenileşme döneminden sonra bu hususta rüşvet ve adam kayırmaya dayalı işlemler yapıldığı görülmekteydi. 1863 tarihli Evkaf Nizamnamesi'nin 40. maddesine göre; şer'i hükümlere göre gerekli şartlara sahip olan vakıfların mallarına ilişkin mahkeme ilam ve mazbatasının hükümdarın onayına sunulmasından sonra istibdalın gerçekleştirilebileceği kabul edildi. Şartlar gerçekleşmeden istibdale kalkışan sorumlular hapis ya da sürgün cezası ile cezalandırılacağı belirtildi. Ancak elde edilen belgelerden bu hükmün pek işe yaramadığı anlaşılmaktadır¹³².

Vakıf imkânlarının devlet tarafından kullanılması belki de sistemin çökmesinin en büyük sebebidir. Yenileşme hareketlerinin gereği olarak tek hazine sistemine geçince tüm vakıfların gelir ve mukataaları maliye hazinesine devredildi. Buna karşılık vakıflar ise giderlerini karşılayabilmek için her ay belirli bir meblağı Evkaf-ı Hümayun nazırı Maliye'den talep edecekti. Hükümdarın emri ile iki nezaretten aralarında bir meblağ konusunda anlaşmaları istendi. Ancak kararlaştırılan bu meblağ devlet bütçesinde açık çıktıkça dörtte birine kadar

¹²⁹ Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra mensubu oldukları Bektaşî tekkeleri de kapatıldı. Bu tekkeler kapatıldıktan sonra bütün gelir ve gayrimenkullerine el konuldu. Vakıfları da satılarak hazineye gelir olarak kaydedildi. Ancak kişiler dini kaygılardan ötürü bu mülkleri satın almaya yanaşmayınca değerinin oldukça altında satıldı (Mehmet İpşirli, "II. Mahmut Döneminde Merkez İdaresinde Yapılan Düzenlemeler", **II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul**, Coşkun Yılmaz (Ed.), İstanbul, Seçil Ofset, 2010, s. 275).

¹³⁰ Öztürk, **Azınlık Vakıfları...a.g.e.**, s. 102.

¹³¹ 27 Şaban 1286/1869 tarihli Emval-i Gayrimenkulenin Furuhtı hakkında nizamname ve 5 Cemaziyelula 1331/1913 Emval-i Gayrimenkulenin Tasarrufu Hakkında Kanun-i Muvakkat. Akgündüz, **a.g.e.**, s. 384-385.

¹³² İstibdal için vakıf mülkünün gelir getiremez durumda olması ya da giderinin gelirinden fazla olması, vakfı tamir ve eski haline getirebilmek için başka gelir kaynağının bulunmaması, satım akdinde aşırı aldanma olmaması, satışın mütevellî yakınlarına, borçlu ve alacaklılara yapılmaması, yeni alınacak akarın eski akarın bulunduğu yerden daha aşağıda olan bir yerde bulunmaması şartları aranmakta ve kadının izni ve en son olarak sultanın onayı gerekmektedir (Öztürk, **Türk Yenileşme...**, **a.g.e.**, s.268, 269).

indirildi. Bunun sonucunda masrafları karşılıksız kalan pek çok vakıf harap oldu ve faaliyetlerini yerine getiremez hale geldi. Ayrıca her iki kurumun kullandığı takvim farklılığı evkaf hazinesinin fazladan maaş ödemesine ve açık vermesine sebep oldu. Bu nedenle Evkaf Nezareti'nin maaşları Maliye hazinesinin takvimine göre ödemesi kararlaştırıldı¹³³. Özetle, Evkaf Nezareti hazinesinde toplanan vakıflara ait paralar devlet hazinesinde açık çıktıkça başvuru olan bir fona dönüştü¹³⁴.

Ehliyetli ve vakıf hukukundan anlayan kimselerin evkaf müdürlüğüne getirilmemesi, gerek müdürlerin gerekse evkaf memurlarının talancı olmaları sebebiyle, konuya ilişkin pek çok kaynakta belirtildiği gibi, nezaret vakıfların koruyucusundan çok yıpratıcısı olmuştur¹³⁵. Ayrıca devlet, vakıf kurumunu muhafaza edebilmek için bu kuruma gelirlerinden fazlasını da ödemek zorunda kalmıştır. Görevlilerin maaşları, masrafları ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşulların kötülüğü sebebiyle enflasyon karşısında eriyen kira gelirlerinin verimsizliği, masrafları arttırmış ve sistemin çöküşünü hızlandırmıştır¹³⁶. Alınan bütün tedbirlere rağmen yolsuzlukların önüne geçilememiştir. Çünkü usulsüzlüklerin önü kesilmek istense de bu usulsüzlükleri yapan insan unsuruna dikkat edilmemiştir. Alınan tedbirler vazifeye ilişkin olmuş, ancak vakıf yöneticisi ve denetleyicisi insanı yetiştirmeye yönelik tedbir alınmamıştır. Sonuç olarak iyi idare tesis edilememiş, yeni vakıf inşası bir yana eski vakıflar dahi korunamamıştır.¹³⁷

Sonuç

Vakıf, İslam ve Türk uygarlığında önemli hizmetleri yerine getirmiş bir kurumdur. Özellikle Osmanlı toplumu ve devlet hayatında vakıf oldukça geniş ve önemli bir yer tutmuştur. Bu kurum, Osmanlı uygulamasında, dini, hukuki, sosyal ve hatta askeri etkenlerin tesiri altında başka hiçbir kurumda rastlanmayan bir gelişme göstermiştir. Vakıf, sosyal, bireysel ve kültürel pek çok sektör oluşturmuş ve ekonomik açıdan bunların işleticisi olmuştur. Öyle ki bugün devletin üstlenmiş olduğu birçok dini, sosyal, kültürel ve ekonomik hizmetler Osmanlı döneminde vakıflar aracılığı ile yürütülmüştür. Hatta eğitim ve sağlık hizmetleri ve alt yapı gibi günümüzde belediyelerin üstlendiği birçok kamu hizmeti de vakıflar aracılığı ile yerine getirilmiştir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ni bir vakıf medeniyeti olarak tanımlamak yanlış olmaz.

Yenileşme dönemi diğer pek çok kurumda olduğu gibi vakıf kurumu üzerinde de etkili olmuştur. Vakıf kurumu açısından en önemli yenilik kuşkusuz Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin oluşturulmasıdır. Sorun ise kendisinden çeşitli amaçlarla çok şey beklenen bu kurumun bu amaçlananları gerçekleştirebilip gerçekleştiremediğine ilişkindir.

Nezaretin kendisinden beklenen amaçları gerçekleştirebilmesi bir yana vakıfların içinde bulunduğu durumu daha da kötü hale getirdiği görülmektedir. Bu durumu sadece yabancıların baskısına ve sistemi dolanma sebeplerine indirmek oldukça kolayca kaçan bir yaklaşım olacaktır. Esasında sistemdeki

¹³³ Akyıldız, **Tanzimat Dönemi...a.g.e.**, s. 157.

¹³⁴ Yüksel, **a.g.e.**, s. 88.

¹³⁵ Akyıldız, **Tanzimat Dönemi...a.g.e.**, s. 166.

¹³⁶ Davison, **a.g.e.**, s. 268.

¹³⁷ Öztürk, **Türk Yenileşme..., a.g.e.**, s.75.

bozulmalar yenileşme döneminden önce başlamıştır. Yenileşme döneminde sadece usulsüzlükler artmıştır.

Evkaf-ı Hümayun Nezareti ise bir yönüyle bu usulsüzlük ve bozulmaları önlemek diğer yönüyle de vakıf potansiyelinden daha iyi istifade etmeyi amaçlayan bir kurumdur. Ne var ki Kurum, birinci amacı gerçekleştiremediği için, ikinci amacı ise gerçekleştirdiği için sistemin bir nevi iflasına sebep olmuştur. Sistemdeki açıklardan faydalanan yabancıların ve gayrimüslimlerin suistimalleriyle vakıf malları talan edilmiştir. Fakat aynı şey aslında Müslüman ahali için de bir o kadar geçerlidir. Zaten bozuk olan sistemin temel unsurları getirilen yeniliklerle değiştirilmiş ve böylece tabiri caiz ise sistemin altı oyulmuştur. Özellikle vakıf malları üzerindeki intikal hakkının genişletilmesiyle vakıf tamamen dayaktan yoksun hale gelmiştir.

Bunlara bir de başta vakıf memurları olmak üzere ilgililerin, suistimal ve yolsuzlukları eklenince vakıf sistemi tamamen işe yaramaz hale gelmiştir. Aslında bu suistimal ve yolsuzlukları vakıf sisteminin çözülmesinde baş sebep olarak gösterebiliriz. Eğer bu kimseler vakıf hukukuna daha ehil kimseler olsalardı ve aynı ölçüde adaletli ve güvenilir olsalardı, hem sistemdeki istisnalar sebebiyle oluşan çözümlere hem de yolsuzluklara karşı durabilirlerdi. Çalışmamızın son bölümünde dikkat çekildiği üzere getirilen düzenlemeler hep mevcut durumu esas almış, ancak mevcut insanı göz ardı etmiştir. Bu sebeple de beklenen iyileşme sağlanamamıştır. Sonuç olarak, vakıflar için Nezaret başarı getirmek bir yana daha zararlı olmuştur.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 1988.

Akyıldız, Ali. *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayıncılık. 2004.

Akyıldız, Ali. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. İstanbul: Eren. 1993.

Akyıldız, Ali. “II. Mahmut Döneminde Merkez İdaresinde Yapılan Düzenlemeler”. II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul. Editör: Coşkun Yılmaz. İstanbul: Seçil Ofset, 2010: 55-83.

Aydın, M. Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta. 7. Bası. 2009.

Murat, Çızakça. “*Incorporatedcashwaqfsandmudaraba, Islamicnon-bank financialinstrumentsfromthepasttothefuture*”, s. 1-13, <http://mprn.ub.uni-muenchen.de/25336> [çevrimiçi 24. 03. 2013]

Davison, Roderic H. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*. İstanbul: Agora Kitaplığı. 2005.

Gedikli, Fethi. “*İstanbul'da Para Vakıfları ve Mudarebe*”, Osmanlı Hukuku: Makaleler. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2012, s. 31-47.

Güler, Mustafa. *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)*. İstanbul: TATAV Yayınları. 2002.

İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ (1300-1600)*. İstanbul: YKY. 2009.

İpşirli, Mehmet. “ II. Mahmut Döneminde Merkez İdaresinde Yapılan Düzenlemeler”, II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul. Editör: Coşkun Yılmaz. İstanbul: Seçil Ofset, 2010: 261-279.

Kahraman, Seyit A. *Evkaf-ı Hümayun Nezareti*. İstanbul: Kitapevi. 2006.

Karinabadizade, Ömer Hilmi;Sungurbey, İsmet. *Eski Vakıfların Temel Kitabı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları. 1978.

Kazıcı, Ziya. *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Yayıncılık. 2003.

Mandaville, Jon E. “Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması”, Çev: Fethi Gedikli, Türkiye Günlüğü, Sayı: 51, Yaz 1998, s. 129-144.

Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003

Özcan, Tahsin. “Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları”. http://www.musiad.org.tr/img/yayinlarraporlar/cerceve_der-gisi_48_23.pdf[24. 03. 2013 çevrimiçi]

Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları. 1995.

Öztürk, Nazif. *Elmalılı Hamdi Nazır Gözüyle Vakıflar (Ahkamul Evkaf)*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları. 1995.

Öztürk, Nazif. *Azınlık Vakıfları*. Ankara: Altinküre. 2004.

Tuncay, Aydın. *Eski Hükümlerimiz ve Vakıflarla İlgili Bazı İnceleme ve Sorunlar*. İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları. 1984.

Yediyıldız, Bahattin. *XVIII. yüzyılda, Türkiye’de Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 2003.

Yüksel, Hasan. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1583-1683)*. Sivas: Dilek Matbaası. 1998.

<http://tarihvedenediyet.org/2009/07/yeniceri-ocaginin-kaldirilmesi-vakai-hayriyye/>[6. 11. 2012 çevrimiçi]